

Jack Kuper

**Alleen op
de vlucht**

Ik was tien en overleefde
de Holocaust

ALLEEN OP DE VLUCHT

Jack Kuper

ALLEEN OP DE VLUCHT

Ik was tien en overleefde de Holocaust

Uitgeverij Omniboek

© Nederlandse vertaling Uitgeverij Omniboek, 2017
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
www.omniboek.nl

Oorspronkelijk verschenen onder de titel *Child of the Holocaust: A Jewish Child in Christian Disguise* bij Key Porter Books.
© 2006, 1967 Jack Kuper

Vertaling Bies van Ede
Omslagontwerp Studio Jan de Boer
Opmaak binnenwerk Andries Mol
Omslagbeeld Getty Images
ISBN 9789401909945
ISBN e-book 9789401909952
NUR 402/689

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

Ter herinnering aan mijn broer Josele, die op zijn
vierde omkwam in Sobibor.

*We weten nu dat een man 's avonds Goethe of Rilke kan
lezen en Bach of Schubert kan spelen en 's morgens naar
zijn werk in Auschwitz kan gaan.*

GEORGE STEINER

I

Een dichte mist hing over het dorpje Kulik. Af en toe waren er een paar schoorstenen en rieten daken zichtbaar die in de lucht leken te hangen.

Ik zat met mijn rug tegen de wand van de kar, hield de tas met eten vast en luisterde naar de paardenhoeven en het draaien van de wielen.

Mevrouw Pejzak zat op de bok en had de teugels vast. Haar rug was naar me toe gekeerd. 'Hortsik,' riep ze tegen het paard en ze legde de zweep over zijn rug als het dier vaart minderde.

Het paard was ook nauwelijks zichtbaar, en het leek of we op een wolk zaten die door een magische kracht werd voortgetrokken.

Misschien is dit allemaal een droom, dacht ik, als ik wakker word zijn mevrouw Pejzak en Genia verdwenen.

Elke week ging mevrouw Pejzak op marktdag naar Siedliszcze. Ze verkocht wat groenten en kocht op haar beurt een jurk of een paar schoenen, lucifers, olie of een klosje garen. Genia ging meestal met haar mee en ik bleef achter om de varkens en de kippen te voeren en voor de koeien te zorgen, terwijl ik ongeduldig wachtte tot ze terugkwamen met een bericht van mijn moeder.

Voor de eerste keer sinds ik uit huis was, ging ik mee en zou ik mijn moeder weer zien. Er zijn zo veel dingen die ik haar te vertellen heb. Wat opwindend! Wat zal ze verrast zijn; ze verwacht me waarschijnlijk niet eens! Wat zal ze zeggen als ze de tas openmaakt en het brood ziet, de aardappelen, het zakje bloem en de drie eieren?

Ik drukte de schat tegen me aan en kon de donkere ogen van mijn moeder al zien stralen van trots.

Diezelfde ogen hadden mijn wangen een paar weken eerder nat gehuild met haar tranen. ‘Het is nog maar een kind, mevrouw Pejzak. Hoe kan ik hem laten weggaan?’

‘Ik ben geen klein kind,’ zei ik verontwaardigd. ‘Ik ben al tien!’

‘Je bent negen, Jankele.’ Mijn moeder glimlachte en ik boog mijn hoofd.

‘Bijna tien. En noem me geen Jankele. Ik heet Jakob.’

De mist loste op en een traag rijzende zon kwam tevoorschijn. Het landschap dat nu zichtbaar werd, trok aan me voorbij. Huizen van leem, met smalle ramen en scheve schoorstenen waar zwarte rook uit opsteeg. Hier en daar bracht een knecht zijn kudde naar een weiland. Een haan kraaide.

Een oude boer ploegde zijn akker. In de berm blafte een boze hond en een oude dode boom boog zich over de weg. Er lag een steen onder de boom; de steen van een slordig graf. Daar was mijn opa begraven, Shie Chuen, de schoenlapper uit de Pawiastraat in Warschau. Heel even dacht ik dat hij achter onze kar aan rende in zijn grote leren jas en met zijn muts met oorkleppen. Er hingen ijspegeltjes aan zijn neus en in zijn baard, en zijn versleten zwarte laarzen waren met sneeuw bedekt. Met zijn ene hand hield hij de jutezak vast die over zijn rechterschouder hing, de andere hand strekte hij naar mij uit en hij riep: ‘Jankele, wacht! Ik moet ook naar de stad!’

Mevrouw Pejzak keek regelmatig achterom en één keer knipoogde ze naar me. Ik glimlachte terug en begon aan een liedje dat Genia me had geleerd. Het ging over een weesjongen die Jasio heette.

Hij dreef de koeien naar de wei en speelde op zijn fluit.

Maar Jasio, hoe droevig je muziek!

De herdersjongen speelt met een bezwaard gemoed.

Waarom, wat is er met je, Jasio?

Valt het leven je zo zwaar? Vertel, vertel het me.

We staken nu een houten brug over en kwamen het stadje binnen, en al snel reden we door de smalle kronkelende straten. Het was onnatuurlijk stil, er was geen levend wezen te bekennen, op een kat in een dakgoot na. Kapotte huisraad lag verspreid over de straten. Opeens weerklonk er een waanzinnige lach.

Ik was verbijsterd. Mevrouw Pejzak keek naar het paard, gaf hem een tik met de zweep en klikte met haar tong. ‘Vort.’ Het paard begon te galopperen, de wagen schudde en hobbelde over de straat en kwam op het marktplein plotseling tot stilstand.

Er waren geen kraampjes, het plein was verlaten en losse donsveertjes uit kussens dwarrelden als sneeuwvlokken in de winterlucht. Aan de andere kant van het plein kwamen twee boeren met een ladekast uit een huis. Een ander worstelde met een matras, een vierde met een naaimachine, terwijl een jong meisje met een overjas aan om hen heen danste als een ballerina.

Een gebogen oude man met een paspop onder zijn arm verscheen opeens naast ons.

‘God zij geprezen,’ zei mevrouw Pejzak, en de man antwoordde: ‘Voor nu en altijd. Amen.’

‘Wat is er gebeurd?’ vroeg mevrouw Pejzak.

‘Je had wat vroeger moeten komen, zuster, er is nu niets meer over.’ De ogen van de oude man werden langzaam groot en hij zette de paspop neer. ‘De Duitsers hebben in het holst van de nacht alle Joden meegenomen. Ze zijn als een kudde beesten de stad uit gevoerd. Er is er niet één meer over.’

‘Lieve God,’ riep mevrouw Pejzak en ze sloeg een kruis.

Ik zat roerloos. Toen sprong ik van de wagen en schoot ervandoor. Mijn voetstappen weerklonken op de geplaveide straten en ik rende sneller dan ooit. De huizen leken van hun fundamenten te zijn getild en schots en scheef weer teruggezet. Al snel waren ze niet meer dan voorbischietende vlekken in mijn ooghoeken.

Mevrouw Pejzak, ik had mevrouw Pejzak alleen achtergelaten. Waarom dacht ik aan haar? Maar als ze nou hulp nodig

had? En Genia dan? Heeft zij de koeien naar de wei gebracht? Waarom denk ik dit soort dingen steeds?

Het smalle, scheve raam van ons huis verscheen voor mijn ogen. Ik had gehoopt het gezicht van mijn kleine broertje Josele te zien en hem te horen roepen: 'Mama, mama, Jankele is er!' Maar het glas van het raam was gebroken en niemand keek erdoor naar buiten.

Kan er geen wonder gebeurd zijn, dacht ik, een wonderlijk geluk, of de hand van God, dat mijn hele familie nog binnen is? Misschien hebben ze zich verstopt in de kelder, of op zolder, of onder het bed, of misschien kregen de Duitsers die hen kwamen halen medelijden en mochten ze blijven. Het zou kunnen. Waarom niet?

De deur was gebroken en hing scheef in zijn hengsels. Dat is maar een afleidingsmanoeuvre, zei ik tegen mezelf, zodat het lijkt of hier niemand woont. Dat kan heel goed; het is zelfs erg slim.

Ik ging naar binnen. Onze twee pannen stonden nog op het fornuis. Een kapotgesneden stromatras lag op de vloer met een laken ernaast. Er waren planken uit de vloer getrokken en in de hoek lag een bevlekte en verkleurde tekening van Tarzan die aan een liaan hing.

Oom Shepsel, dacht ik. Zal ik hem ooit nog zien tekenen? Zal ik ooit zijn stem horen die me betovert met zijn verhalen over cowboys en Indianen in een ver land dat Amerika heet?

'Mama!' fluisterde ik. 'Josele, oom Shepsel... Wees maar niet bang, jullie kunnen weer tevoorschijn komen.'

Op de vloer, tussen het puin, zag ik twee stukken stof die ik herkende als de zakken van de bontjas waar mijn moeder zo blij mee was. Ik pakte ze. 'Josele! Oom Shepsel! Mama! Kom maar tevoorschijn! Ik ben het, Jankele!'

Ik wil huilen. Waarom kan ik niet huilen? Ik zal aan uien denken, of aan mijn kleine vogeltje dat ik op een dag dood vond met zijn kopje tussen twee houten tralies van zijn kooitje. Toen hilde ik wel... waarom kan ik nu niet huilen? Ik wil huilen. Is er

nog iets om aan te denken? Er moet me iets diep verdrietigs te binnen schieten.

Opeens hoorde ik voetstappen.

Misschien is het mijn moeder! Dat kan toch... waarom niet? Nee, het is natuurlijk een Duitser die me komt halen. Ik zal me verstoppen... maar waar? Nee, waarom verstoppen? Ik wil naar de anderen gebracht worden. Ik ga uit mezelf mee.

Ik keek naar de deur. De stevige gestalte van mevrouw Pejzak verscheen. Haar ogen waren nat en ze hield haar hoofd naar één kant. Ze deed een paar pogingen om iets te zeggen, maar er kwam geen woord. Ze bekeek de kamer, keek naar de paar achtergebleven spulletjes, en zei toen: 'Die kunnen we net zo goed meenemen, Jakob.' Ik bleef stil. 'Als wij het niet doen, doen plundersaars het wel.' En ze verzamelde alles wat er nog over was van ons huishouden in het laken.

Haar oog viel op het bont dat ik vasthield, maar ik schermde het af met mijn andere hand.

'Mijn moeder maakt zich vast zorgen om me,' zei ik eindelijk.

'Ze weet dat je in goede handen bent, jongen,' antwoordde mevrouw Pejzak, terwijl ze het laken dichtbond.

'Wat moet ik in mijn eentje?'

Ze zakte op haar knieën, hield mijn gezicht tussen haar handpalmen en zei: 'Je bent niet in je eentje. Ik zal altijd voor je zorgen.'

'Er is niemand meer van mijn familie over.'

'Je oom is er nog, hoe heet hij ook alweer?'

'Moishe?' hielp ik haar.

'Ja, Moszek. Hij werkt toch bij een boer?'

Mijn oom Moishe! Hoe moest ik hem vinden? Stel dat hij toevallig hier op bezoek was gekomen en ook was meegenomen? Hoe kom ik daarachter? Waar moet ik hem zoeken? Ik moet hem vinden!

Er werd aan mijn arm getrokken en ik ging mee naar buiten. Er waren nu meer plundersaars, met bijlen en zagen. Ze roofden de huizen leeg en vochten om de buit.

Aan de rand van de stad waren er nog meer, gewapend met lege jutezakken en snel lopend op weg naar Siedliszcze. Terwijl ze ons passeerden, riepen ze: 'Is er nog wat over of hebben jullie alles al meegenomen?'

Ik zag de oude boom weer, het graf en de steen, en opnieuw liep mijn grootvader, Shie Chuen de schoenlapper uit de Pawiastraat in Warschau, mee over de sneeuw in de berm.

Opeens verschenen er in de verblindende sneeuwstorm drie Duitse soldaten te paard. Hun gezichten waren verborgen in de schaduw. Een van de drie trok zijn pistool en schoot. Mijn grootvader wankelde alleen maar. De tweede soldaat richtte. Een kogel floot door de lucht en raakte zijn doel. De schoenlapper gromde, maar bleef staan. De derde kogel was de fatale. De grote, oude man in de bruine lederen jas stortte neer. De jutezak vloog de lucht in en er vielen een stuk brood uit, een paar bevroren aardappelen en gereedschap.

'Zing iets, Kubus,' hoorde ik mevrouw Pejzak zeggen.

'Kubus? Zo heet ik niet.'

'Het is hetzelfde als Jakob, maar het past beter bij een jongetje als jij.'

Ik draaide me om en met verstikte stem zong ik:

Hij dreef de koeien naar de wei en speelde op zijn fluit.

Maar Jasio, hoe droevig je muziek!

De herdersjongen speelt met een bezwaard gemoed.

Waarom, wat is er met je, Jasio?

Valt het leven je zo zwaar? Vertel, vertel het me.

En toen kwamen de tranen. Ze liepen als beekjes langs mijn gezicht.

'Arme jongen, arme jongen,' hoorde ik mevrouw Pejzak in zichzelf mompelen. De tranen vulden mijn ogen en verblindden me. De weg en de huisjes met de rieten daken leken te smelten.

's Avonds kwamen de buren bijeen op het erf van mevrouw Pejzaks boerderij. Net als mevrouw Pejzak waren de inwoners van Kulik bijna allemaal Oekraïens. Ze roddelden, wisselden nieuwtjes uit en zongen beklemmende liedjes. Maar wat er ook besproken werd, het ging uiteindelijk zonder uitzondering over de Joden.

De eerste dagen dat ik bij mevrouw Pejzak was, hoorde ik hen klagen over de opportunisten, de zwendelaars en de haringverkopers die hen met hun gladde praatjes geld afhandig maakten en spullen verkochten die een uur later van ellende uit elkaar vielen. Nu de handelaars verdwenen waren, en er dus ook geen markttag meer was, had de conversatie een andere toon.

'Je moet helemaal naar Lublin om iets te kunnen krijgen,' klaagde een vrouw met een ruw rood gezicht.

'Zo slecht waren die Joden niet,' voegde een ander toe.

Langzaam, de een na de ander, haalden ze herinneringen op aan hun favoriete Jood, die net anders was dan de andere Joden.

'Moszek was een goeie. Hij heeft me twintig jaar geleden een jas verkocht die er nu nog als nieuw uitziet.'

En zo gebeurde het dat mevrouw Pejzak, die uit Oekraïne kwam, het gat opvulde dat de Joden hadden achtergelaten toen ze werden gedeporteerd. Ze reisde naar het getto van Warschau met boter, eieren, brood en met andere etenswaar en als ze dagen later terugkwam, verzamelde het halve dorp Kulik zich in haar eenkamerwoning met een rij van de voordeur naar de hoofdweg. Het was ongelooflijk wat ze allemaal terugkreeg voor het beetje eten dat ze had meegenomen. Jassen, jurken, schoenen, ondergoed, sjaals, paraplu's en sokken, dingen van zijde, wol en mooi katoen, geborduurde kussens, zeldzame juwelen en talloze andere spullen.

De Joden uit Siedliszcze, maar net zo goed uit andere plaatsen, zouden jaloers zijn geweest op haar bloeiende handel. Op de dag van haar terugkeer werden de koffers leeg verkocht en

een groep opgewonden vrouwen kreeg te horen dat alles weg was, maar geen nood, over twee weken kwam er weer meer.

Ik keek naar de spullen die uit het huis kwamen, spullen uit het getto van Warschau die waren geruild voor een klont boter of een stuk brood, en ik vroeg me af wie de eigenaars waren.

Misschien dat die sjaal of die broche of wellicht dat paar schoenen ooit van mijn grootmoeder waren geweest, of van een van mijn tantes, of misschien van mijn eigen moeder.

De reizen heen en weer gingen door, en nu hoorden ook de boerinnen in de buurt over mevrouw Pejzak en ze kwamen ook aangesneld, op zoek naar koopjes. De rijen werden langer, het gepraat harder en het was verrassend om te zien hoe goed mevrouw Pejzak in haar nieuwe werk was.

Ze was niet langer een eenvoudige, eerlijke boerenvrouw, maar ze deed me denken aan de geslepen vrouwen op de markt die ik in Warschau had gezien, op de hoek van de Pawiastraat en de Smoczastraat. Als er een gat in een jurk zat en een toekomstige koopster wees haar daarop, zei mevrouw Pejzak lachend dat dat bij de stijl van de jurk hoorde. 'Het is voor de ventilatie.' En de boerin, die nog nooit zulke chique kleren had gedragen, geloofde het.

Twee handschoenen met verschillende kleuren werden verkocht als de laatste mode in Warschau; oorringen van imitatie-materiaal waren opeens van puur goud of zilver, of zeldzame diamanten uit de mijnen van Afrika; en afgedragen schoenen of verschoten jurken en versleten jassen werden op een ongebruikelijke manier voor veel geld verkocht: 'Ik weet dat hij niet meer tiptop is, liefjie,' zou mevrouw Pejzak toegeven en ze nam de klant terzijde, fluisterde haar iets vertrouwelijks in het oor: 'Weet je van wie hij geweest is?' De toekomstige koper zette grote ogen op in afwachting van de onthulling, en dan mompelde mevrouw Pejzak een Joods klinkende naam. 'Mevrouw Zilberberg zelf. Je hebt natuurlijk weleens van haar gehoord, liefjie.'

De arme vrouw had nog nooit van mevrouw Zilberberg gehoord, niemand had ooit van haar gehoord, maar dat kon ze natuurlijk niet toegeven. Ze kreeg er niet eens de kans voor, want mevrouw Pejzak gaf haar net genoeg tijd om te ademen en te zeggen: ‘Echt waar?’ of: ‘Wie had dat gedacht!’

Waarna mevrouw Pejzak zei: ‘En je weet natuurlijk hoe rijk de Zilberbergs waren! Wie weet, misschien zit er iets verborgen in de voering of in de hakken van die schoenen. Eigenlijk moet ik pas iets verkopen als ik het zelf onderzocht heb.’

Met zulke ongebruikelijke verkooptechnieken was de handelswaar in kwestie snel verkocht, en ook al vond nooit iemand geld in de voering of in de hakken van de pas gekochte schoenen, wie van mevrouw Pejzak kocht, verloor nooit de hoop om rijk te worden. Schoenen werden uit elkaar gescheurd, jassen werden opengeknipt, er werd naar de schat gezocht en daarna werden ze weer dichtgenaaid.

Naarmate de tijd verstreek, begon Kulik er anders uit te zien. Op zondagochtend waren de dienstmeisjes en hun meestersessen op weg naar de kerk nu gekleed in de modieuze kleding van de Zilberbergs of de beroemde Tizmans, of de nog beroemdere Chen-familie, de schoenenmagnaten uit de Pawiastraat.

En zo ging het ook met de zijden jurk. Hij was inderdaad van zijde, prachtige, vaalblauwe zijde met twee fraaie, smalle schouderbandjes. Aan de linkerkant was een roos geborduurd, een rode met een groene steel en twee groene blaadjes. Mevrouw Pejzak had hem eigenlijk niet willen verkopen en had hem opzijgelegd voor Genia, maar toen hij daar in de hoek van het huisje lag, had een meisje met lange, strogele vlechten dat ongeveer Genia's lengte had, hem gezien. Ze wilde hem. Ze moest hem hebben. Was het echte zijde?

‘Jazeker,’ zei mevrouw Pejzak en ze noemde de naam van de veronderstelde eigenares. Maar de jurk was niet te koop, ze had er een torenhoge prijs voor betaald, vertelde ze het meisje en ze voegde eraan toe dat er geen tweede van was. Hoe meer

mevrouw Pejzak de aandacht van het meisje naar andere jurken probeerde te verleggen, des te meer plukte het meisje aan haar vlechten, en ze verloor de jurk geen moment uit het oog. Uiteindelijk gaf mevrouw Pejzak toe en ze noemde een exorbitante prijs.

Tegen die tijd was Genia woedend op haar moeder omdat ze een jurk wilde verkopen die aan haar beloofd was, maar mevrouw Pejzak troostte haar met de uitleg dat hij nog niet verkocht was en dat niemand zo gek was om de prijs te betalen die zij had gevraagd.

Geschrokken van het bedrag begon het meisje af te dingen. Mevrouw Pejzak weigerde ook maar een grosz te zakken. Het meisje pakte de jurk, hield hem voor zich en keek in de ovalen spiegel aan de muur. Ze legde de jurk weg, zoog nadenkend op haar duim, pakte de jurk weer op en maakte een rondje door de kamer. Uiteindelijk gooide ze de jurk naar mevrouw Pejzak, ze beschuldigde haar van uitbuiting en vertrok. Mevrouw Pejzak knipoogde naar Genia en het prachtige gezichtje van haar dochter begon te stralen.

Niet veel later kwam het meisje in gezelschap van haar molige moeder terug. De moeder bevoelde de jurk en besloot dat er geen sprake van was. Het meisje huilde. Ze moest hem hebben. De vader werd gehaald. Hij ging van de ene op de andere voet staan en krabde zijn rug op de drempel en zei toen: 'Nee.'

Genia huilde, het meisje huilde, de moeder probeerde haar te kalmeren, de vader schreeuwde naar hen allebei en een lachende mevrouw Pejzak wenkte Genia. De kamer was gevuld met kabaal als op een markt. Uiteindelijk haalde de moeder tot ieders verbazing een bundel bankbiljetten uit haar boezem, telde en hertelde en betaalde, terwijl ze mevrouw Pejzak uitmaakte voor alles wat mooi en lelijk was. Het meisje veegde haar tranen weg, de vader mompelde, mevrouw Pejzak verlegde haar aandacht naar de volgende eventuele klant en Genia, arme Genia, huilde in de hoek.

De volgende zondag kwam het meisje met de lange, blonde

vlechten en het ronde gezicht haar nieuwe jurk laten zien voordat ze naar de kerk ging, of misschien kwam ze alleen om Genia jaloers te maken. Behalve de jurk droeg ze een grote strohoed met een helblauw lint en een paar schoenen met riempjes en een lage hak. Ze had een paar witte handschoenen in haar hand. Van een afstandje zag ze er erg mooi uit en ik zag Genia's blik toen ze dichterbij kwam. Ter begroeting boog ze als een gravin en ze wachtte onze reactie af. Mevrouw Pejzak overlaadde haar met complimenten, en zelfs arme Genia moest toegeven dat ze er adembenemend uitzag.

Mevrouw Pejzak riep me naast zich. 'Kubus, ziet ze er niet uit als een Warschause dame uit de hoogste klasse?'

Ik wist niet wat ze daarmee bedoelde, maar nu me om mijn mening werd gevraagd, bekeek ik haar kritisch. Ik vroeg me af wiens jurk dit was geweest. Hoe kon dit meisje hem dragen? Het was alsof ze de herinneringen van een overledene aanhad. Wiens ogen hadden in de spiegel gekeken en zichzelf in deze jurk bewonderd? Wat een onbescheiden meisje was dit, dacht ik. De zijde was dun, transparant, zodat ik haar gescheurde onderbroek en haar stevige blote borsten kon zien.

Ik kon me niet herinneren dat iemand in Warschau zulke jurken had gedragen, en toch kwam de stijl me bekend voor. Op eens klikte mijn herinnering vast aan wat ik zag. Ja, mijn tantes en mijn moeder droegen jurken als deze, en terwijl ik me probeerde te herinneren waar, en bij welke gelegenheden, flitste er een helder beeld door mijn hoofd.

'Ja, mevrouw Pejzak,' zei ik, 'zulke jurken dragen ze in Warschau.' Het meisje straalde. En toen ze zich omdraaide en naar de kerk liep, stak Genia haar tong naar haar uit.

Wist mevrouw Pejzak wat ze dit meisje had verkocht, of had ze zelf wellicht ook geen idee? Moest ik het haar vertellen, of kon ik het beter voor me houden? Ik besloot het te zeggen, want wat de reactie van mevrouw Pejzak ook zou zijn, Genia fleurde er vast van op.

‘Mevrouw Pejzak,’ zei ik, ‘dat is niet echt een jurk.’

Ze keek me vragend aan. ‘Nee?’

‘Het is geen jurk. Het is een nachtjapon.’

‘Om in te slapen? Zulke mooie zijde?’

‘Ja,’ antwoordde ik.

Genia liet een gegiechel horen en haar glimlach ging al snel over in een klaterende schaterlach.

Mevrouw Pejzak nam me terzijde en fluisterde in mijn oor: ‘Kubus, dat is geen nachtjapon, dat is een jurk. Begrepen? Een jurk.’

Ik begreep het. ‘Het is geen nachtjapon, mevrouw Pejzak, het is absoluut een jurk.’

Het werd zomer. De dagen waren lang en heet en de nachten waren kort en zonder slaap, want mijn gedachten dwaalden rond, en ik draaide me van mijn ene zij op de andere terwijl ik wachtte tot het ochtend werd.

Ik sliep op een strozak in de schuur, maar op uitzonderlijk warme nachten maakte ik buiten een slaappleats, in de hooiberg. Ik lag wakker, luisterde naar het gekwaak van de kikkers in het nabije meertje en mijn ogen staarden naar de sterren die ik probeerde te tellen... een... twee... drie... vier... vijf... Dan zwierden mijn gedachten naar mijn moeder, Josele, Shepsel en uiteindelijk naar Moishe. Waar was Moishe? Als hij nog in leven is, waarom zoekt hij me dan niet op? Hij weet waar ik ben. Het is al weken geleden en er is nog steeds geen levensteken van hem.

Ik dacht aan Siedliszcze en probeerde me voor te stellen hoe de stad er nu uitzag. Wie bewoonde onze kamer?

Door mijn slapeloosheid had ik moeite om wakker te blijven gedurende de lange, hete dagen. Ik hurkte op de grond en mijn hoofd zakte langzaam voorover, mijn ogen gleden dicht en ik doezelde weg.

‘Ik mag niet in slaap vallen,’ zei ik tegen mezelf, ‘want stel je voor wat er met de koeien kan gebeuren. En dan?’ Maar ik

was niet altijd de baas over mezelf, vooral niet op dagen dat het dreigde te gaan regenen. Ik voelde hoe een zwakte me de baas werd.

Ik lag thuis in bed, in Pulawy, schone lakens, een zacht dekbed en een kussen van ganzendons. Ik vloog op wolken; mijn moeder las me een verhaaltje voor, Roodkapje, nee... Hans en Grietje. Hoe moesten Hans en Grietje de weg naar huis vinden? Ik vloog. Het was zo zacht, zo heerlijk en plezierig.

Ik werd wakker van mevrouw Pejzaks stem of de zachte aanraking van Genia's hand op mijn gezicht. Mijn ogen gingen open en ik was weer Kubus de koeienhoeder, ver van huis.

Als de zon recht boven me stond, wachtte ik ongeduldig op Genia die het middageten bracht; gekookte aardappelen met varkensjus en, in een apart bakje, gestremde melk of koude borsjtsj. Als er een koe afdwaalde, sprong Genia overeind. 'Eet maar rustig, Kubus.' En zij voerde mijn taak uit. Haar kleurrijke rok tilde haar bijna als een ballon de lucht in.

Genia vond het leuk om me eten te brengen en ze bleef vaak langer dan nodig was. Sterker nog, ze ging pas weer weg als mevrouw Pejzak haar riep: 'Genia, kom hier, er ligt werk voor je!'

Op de dagen dat de koeien dicht bij het huis graasden, ging Genia meestal direct nadat ze me mijn maal had gegeven weer terug, maar als ik op een weiland buiten het bereik van mevrouw Pejzaks stem was, bloeide ze op.

Ze was een jaar of vijftien, zestien, met een innerlijke schoonheid die haar uiterlijke verschijning alleen maar versterkte. Ze hield van plezier maken en blaakte van levenslust. Ik begreep maar half wat ze wilde, maar wat het ook mocht zijn, het maakte me allerminst bang of geërgerd.

Als het eten op was, zocht ze met haar groene ogen de omgeving af, en als ze zeker wist dat we alleen waren, begon ze me te kietelen. De eerste keer dat dit gebeurde, giechelde en lachte ik en hoewel ik haar ook wilde kietelen, hield ik me in, voor het geval mijn hand op een plek zou komen die voor ons

allebei beschamend was. Maar later, toen ze me bespote dat ik zo zachtzinnig en terughoudend was, kietelde ik haar ook, waarbij ik ervoor zorgde me tot haar oksels te beperken. We giechelden en lachten en zaten elkaar achterna door de wei, en we stopten pas als we haar moeder in de verte aan zagen komen, die woedend was omdat haar dochter zo lang wegbleef, of als er een boer na het middageten met een volle maag terugging naar een naastgelegen weiland.

Terwijl de dagen verstreken, veranderde ons kietelen. In plaats van mijn oksels, verkende Genia nu andere gevoelige plekken van mijn lijf, mijn nek, mijn voetzolen, mijn rug, mijn navel, toen mijn knieën en uiteindelijk tussen mijn benen. De eerste keer dat dit gebeurde, was het een ongelukje, dat wist ik zeker en ik deed of ik niets merkte. Maar ik had het mis. Het was geen ongelukje. Genia kietelde me niet alleen regelmatig daar, uiteindelijk was het de enige plek waar ze zich op richtte.

Als ik niets terugdeed door ook haar geslachtsdelen te kietelen, plaagde ze me en daagde ze me uit door te zeggen dat ze op die plekken heel goed tegen kietelen kon. Ik voelde me opgelaten, maar ik wilde op mijn beurt laten zien dat ik een man was, en deze uitdaging liet ik niet aan me voorbijgaan.

Het duurde niet lang voordat de uitdaging veranderd was in de gewoonte om Genia tussen haar benen en bij haar borsten te kietelen. Ik zat haar achterna, ving haar en kietelde haar tot ze uitgeput was van het lachen. Daarna was het haar beurt. Ik rende als een haas, zij ving me en scheurde mijn katoenen broek bijna aan flarden. We rolden over de grond als een wiel dat heuvelafwaarts ging, ik het ene moment boven, zij het andere.

Ik maakte mezelf wijs dat wat we deden niet echt verkeerd was, maar voelde dat het ook niet helemaal in orde was. Waarom zou ik niet kunnen zeggen en ik was niet van plan het te vragen. Waarom de pret bederven, dacht ik. Genia leek er plezier aan te beleven, dus waarom zou ik haar een pretje ontzeggen? En ik vond het zelf ook niet erg, sterker nog, naarmate de tijd

verstreek werd het iets om 's middags naar uit te zien. En deze afleiding zorgde dat ik bittere herinneringen vergat, en daar was ik dankbaar om.

Maar als ze wegging, kwam het schuldgevoel en ik nam het mezelf kwalijk dat ik die herinneringen vergat, al was het maar even. Mooie zoon ben ik! Ik rol door het gras met een mooi boerenmeisje en ik vind het nog leuk ook, terwijl niemand weet waar mijn familie op dit moment is. Wat zou mijn moeder denken als ze me nu zag?

Op een dag, terwijl ze boven op me zat en me tegen de grond drukte, hield ze het niet bij kietelen. Ze maakte de ene houten knoop los die mijn broek ophield en begon hem uit te trekken. Ik kon niet ophouden met lachen, maar probeerde mezelf tegelijkertijd wanhopig te bevrijden. Toen het me lukte om haar van me af te gooien, trok ze aan mijn broekspijpen en als ik mijn broeksband niet zo stevig vast had gehouden, zou ik uiteindelijk naakt zijn geweest. Terwijl ik de knoop probeerde dicht te doen, kwam Genia weer op me afgestormd. Ik hield mijn broek stevig vast en ging ervandoor. Ze ving me, gooide me op de grond, draaide me om en vocht om af te maken waar ze aan begonnen was.

Kronkelend smeekte ik: 'Alsjeblieft, hou op, Genia! Nee! Nee!'

'Waar ben je bang voor?' zei ze glimlachend. 'Ik ga hem echt niet afsnijden. Ik wil alleen maar even kijken.'

Ik was gechoqueerd. 'Waarom?' stamelde ik.

'Ik heb gehoord dat Joden besneden zijn.'

'Nou, én?' zei ik perplex.

'Ik wil even zien hoeveel ervan af is.'

Ik hield mijn broek steviger op dan ooit. Ik wilde niet tenoegesteld worden. Waarschijnlijk schoot ze in de lach als ze het zag.

Ik voelde me opeens kreupel, anders dan andere mensen, alsof de rabbi een arm of been had geamputeerd toen ik acht dagen

oud was. Wat vals, dacht ik, wat oneerlijk om een kind zo'n straf te geven die hij de rest van zijn leven met zich meedraagt!

Op een dag verbaasde ze me toen ze niet aan ons tussen-de-middag-spelletje begon. Eerst was ik opgelucht, maar daarna maakte ik me zorgen. Wat was de reden voor deze verandering? Misschien had haar moeder ons gezien. Al had ik zo vaak gewenst dat het voorgoed afgelopen zou zijn, nu zij de beslissing had genomen, voelde ik me gekwetst. En dus begon ik zelf maar, door boven op haar te duiken, klaar voor kattenkwaad.

'Stop.' Genia hield me op een afstand. Ze legde uit dat het niets met mij te maken had en dat het maar tijdelijk was. Toen vertelde ze me in detail en met veel plezier dat ze een vrouw geworden was.

Wat ze me vertelde was zo buitenissig dat ik haar erop wees dat ik niet op een boerderij geboren was en dat ik op z'n minst een jaar in de grote stad Warschau had gewoond en dus iets van het leven af wist, maar nog nooit zulke oudewijvenpraat had gehoord.

Om te laten zien dat ik het mis had, tilde ze onmiddellijk haar rok op om het bewijs van haar toestand te laten zien. 'Hier, kijk zelf maar, grote tienjarige uit Warschau die zo veel weet!'

Ik bedekte mijn ogen. 'Ik geloof je, Genia.'

'Nee, niet waar. Kijk. Ik vind het niet erg,' grinnikte ze.

'Ik kan niet tegen bloed,' zei ik.

Ze liet haar rok weer zakken en zei, op het onderwerp voortbordurend: 'Joodse meisjes hebben hem overdwars. Dat weet je toch wel, Kubus?'

'Nee, dat is niet waar,' wierp ik tegen. 'Hun lichamen zijn net als dat van jou.'

'Overdwars, Kubus, dat is een feit. Vraag het maar aan wie je wilt, ze zullen het ook zeggen.' Ze wees naar een koe die vlakbij graasde. 'Weet je, zo zit-ie bij normale vrouwen, maar niet bij Joodse vrouwen.' Toen ik heftig verder protesteerde, zei ze: 'Waarom spreek je me tegen? Heb je ooit een Joods meisje bloot gezien?'

Dat was niet zo, maar ik gunde haar de overwinning niet. Zelfs als het waar was, dan moest ik toch opstaan tegen het vreselijke onrecht dat God Joodse vrouwen aandeed. Want als de koeien en de paarden en verder iedereen in de hele wereld, mens en dier, hem op één manier hadden, waarom vond God het dan nodig om Joodse vrouwen te laten afwijken?

‘Vaak genoeg gezien,’ zei ik, ‘en hij ziet er net zo uit als die van jou.’

Toen ze dat hoorde, lachte ze en ze somde een lijst van beschuldigingen tegen Joden op.

‘Met Pasen vermoorden Joden christelijke kinderen en ze gebruikten hun bloed om matses mee te bakken. Daarom hebben matses bruine plekken.’

‘Hoe kom je aan zulke leugens?’

‘Gehoord in de kerk,’ antwoordde ze verdedigend.

Ik probeerde me te herinneren hoe matses eruitzagen en tot mijn verdriet herinnerde ik me de bruine plekken. ‘Dat zijn de aangebakken stukjes van de matses,’ wierp ik tegen. Maar ze geloofde het niet en legde uit dat ze het mij niet kwalijk nam dat ik de waarheid niet kende. De meeste Joden kenden de waarheid niet, zei ze, alleen de ouderen, de paar ingewijden die uitverkooren waren om de gebruiken in de praktijk te brengen.

Ik weigerde dat te accepteren, maar ik had haar ook niet geloofd over dat vrouw worden en dat had ik toch mis gehad. Misschien had ze gelijk, maar hoe kon het de waarheid zijn? Ik dacht aan de vader van mijn vader, Shloime Kuperblum, de bakker uit Pulawy die met Pasen matses bakte, en ik kon me niet herinneren dat hij bloed door het deeg mengde.

‘Het is niet jouw schuld, Kubus,’ troostte ze me, ‘maar daarom, en omdat de Joden Gods enige Zoon hebben gedood, onze Heer Jezus Christus, betalen de Duitsers het jullie nu terug.’

Wat vreselijk, dacht ik. Als dit allemaal waar zou zijn, is er een goede reden voor ons lijden. Waarom hebben we Jezus gedood? Deze en andere vragen teisterden me. Als we Hem niet hadden

gedood, en al die onschuldige kinderen, had ik misschien mijn moeder en vader en mijn broer Josele nog gehad en woonden we nog in Pulawy. Ik zou naar de Joodse school gaan en mijn moeder zou me elke dag sprookjes voorlezen voor het slapengaan. O, wat wenste ik vurig dat we die vreselijke misdaden niet begaan hadden! Maar ik betoogde heftig dat haar verhalen simpelweg oudewijvenpraat waren.

‘Geloof je dat echt?’ zei ze schouderophalend. ‘Als dat zo is, waarom kunnen Joden dan de zon niet zien?’

Wat bedoelde ze daar nou weer mee? Ik wist zeker dat ik de zon altijd kon zien, maar was het wel de zon waar ik mijn hele leven naar gekeken had, of was het iets geweest waarvan ik dácht dat het de zon was?

‘Wie heeft jouw hoofd zo vol met onzin gepropt?’ zei ik.

‘Vraag het maar na in het dorp en iedereen zal je vertellen dat het zo is.’

‘Ze zijn allemaal stom,’ zei ik defensief.

‘O ja hoor, meneer de schoolmeester,’ sneerde ze. ‘Laat me de zon dan maar zien.’

Ik stak mijn arm uit en wees hem aan.

‘Je zag dat ik die kant uit keek,’ zei ze.

Ze knoopte haar roze hoofddoek los en bond hem strak voor mijn ogen, draaide me eerst een paar keer rechtsom en daarna linksom en toen weer rechtsom. Ik werd duizelig en dreigde om te vallen toen ze de doek losmaakte. ‘Nu wijzen.’

Ik knipperde en wees zonder aarzelen de zon aan. Ze keek naar de zon en daarna naar mij en zei: ‘Jij bent een slimmerik. Je voelde de zonnestralen op je gezicht en daarom wist je het.’

Ik protesteerde en probeerde haar er wanhopig van te overtuigen dat ik de zon kon zien, maar misschien probeerde ik alleen mezelf te overtuigen.

Hoe dan ook, ik kreeg de kans niet. Opeens hoorden we de stem van mevrouw Pejzak die Genia uitmaakte voor van alles, omdat ze zo lang weg bleef.

Ze veegde de lege borden bij elkaar en rende weg terwijl ze zei: ‘Wacht maar op een bewolkte dag, geleerde koeienjongen, als er geen warme zonnestrallen zijn om je te helpen. Wacht maar af.’

Ik wachtte ongeduldig op een bewolkte dag, zo een waarop de zon een cirkel van goud en geel was, net als een muntstuk; als hij achter een wolk vandaan piepte, maar geen hitte gaf.

Opnieuw werd ik geblinddoekt en heen en weer getold en ik wees. Na heel veel pogingen was Genia eindelijk overtuigd. Ze nam me in haar armen, tilde me op en kustte me en riep opgewonden: ‘Het is een wonder, Kubus!’ en ze rende luid roepend weg. ‘Moeder, lieve moeder! Lieve Jezus! Kubus kan de zon zien!’

Behalve de bezoekjes van Genia had ik ook gezelschap van een andere koeienjongen die ik al had ontmoet op mijn eerste dagen bij de Pejzaks, toen ik iemand fluit hoorde spelen en op het geluid afliep naar het weiland verderop.

‘Proberen?’ vroeg hij, toen hij was gestopt. Ik nam de fluit, zette hem tussen mijn lippen en terwijl ik mijn vingers over de gaatjes legde, blies ik. Maar het geluid dat eruit kwam, maakte de koeien aan het schrikken, dus ik gaf hem terug.

‘Je mag hem hebben,’ zei hij. ‘Ik maak wel een nieuwe.’ Hij vroeg hoe ik heette en vertelde me zijn naam: Wojciech. Zijn hoofd was bijna kaalgeschoren, hij was blootsvoets en droeg een gescheurde broek en een vuil boerenhemd. Hij zag dat ik naar zijn gezicht vol schrammen en korsten keek en legde uit: ‘Dat kreng had niets beters te doen.’ Hij spuwde op de grond.

‘Kreng?’ vroeg ik verbaasd.

‘Mijn stiefmoeder. Ik doe het nooit goed. Binnenkort sla ik terug en dan vliegt haar rotkop van haar romp. De hoer! Wacht maar tot mijn vader terug is en ik hem alles kan vertellen.’

‘Waar is hij?’

‘In Duitsland,’ zei hij. ‘Dwargarbeid.’

Ik werd in de verleiding gebracht om te vertellen dat mijn vader ook weg was, naar Rusland, maar ik bedacht me.

Wojciech en ik zagen elkaar als onze koeien graasden in weiden die naast elkaar lagen. Behalve het met een scherp mes snijden van fluitjes uit wilgentenen, was zijn specialiteit het doden van kikkers. Met één klap kon hij de kop van een kikker tot moes slaan. Ik walgde ervan, maar deed alsof ik hem bewonderde. Zijn favoriete gespreksonderwerp was Genia en hij overstelpte me voortdurend met vragen over haar.

‘Ik wed dat ze goed is in de hooiberg,’ zei hij op een dag. ‘Ik zou haar weleens willen porren.’ Hij keek me aan en gaf me een klap op mijn rug. ‘Of heb jij dat al gedaan, Kubus?’

Ik vond zijn opmerkingen vreselijk en ik verachtte hem erom. Hoe kon je zo over een meisje praten? ‘Ze heeft mooie tieten,’ ging hij verder. ‘Daar wil ik weleens in knijpen.’

Ik wilde Genia’s eer verdedigen. Ik wilde hem slaan, of in ieder geval een einde aan onze vriendschap maken, maar hij zou kunnen denken dat ik een watje was en dus lachte ik mee. Maar het was een lach vol pijnlijk schuldgevoel.

Dit drukte zwaar op mijn geweten en iedere keer dat ik Wojciech tegenkwam, nam ik me voor er iets aan te doen. Ook al was hij van mijn leeftijd, hij was fysiek beter ontwikkeld dan ik en had bewezen hoe sterk hij was als we voor de lol met elkaar worstelden en hij mijn duimen vasthield en me op de grond dwong terwijl hij zei: ‘Nou, laat zien of je overeind komt.’

Ik benijdde hem om zijn kracht en verachtte hem er tegelijkertijd om, hoe hij in een boom kon klimmen, zijn manier van zwemmen en zijn zelfverzekerdheid.

Hij leerde me ook vuile taal en schunnige liedjes. ‘Wie was die jongen die afgelopen zondag bij Genia was?’ vroeg hij dwingend. ‘Ik wed dat hij in haar zit, hè Kubus?’

‘Ik weet het niet,’ antwoordde ik dan.

Hij lachte, kneep zijn ogen halfdicht en zei: ‘Ik wed dat hij erin zat. En goed.’

Omdat hij mijn onkunde over deze zaken aanvoelde, legde hij me met veel details en veel enthousiasme uit hoe het ging

tussen mannen en vrouwen, en ook al wist ik al vaag iets van deze zaken af, zijn lessen verhelderden veel.

‘Is dat wat Genia doet?’ vroeg ik hem op een dag.

‘Wat denk je dan, stomkop?’

Ik dacht aan alle vriendjes die Genia had. Het waren er een hoop, vooral op zondag. Doordeweeks kwam er af en toe ’s avonds een om Genia mee te nemen voor een zwempartijtje in het meer of een wandeling door de velden, maar op zondag stond het erf vol jongemannen in gepoetste schoenen en witte overhemden met stropdassen.

Ik kon hen al van verre over de velden zien komen. De optocht begon rond twaalven en als de zon onder was, kwamen er nog steeds nieuwe bij die allemaal haar hand wilden vasthouden of met haar hoofddoek spelen. Genia lachte tegen hen en maakte grapjes en gaf hun allemaal een beetje persoonlijke aandacht, terwijl mevrouw Pejzak straalde van trots en bezig was met hapjes en drankjes.

Ik begon me nu voor Genia te schamen, maar ik geloofde toch niet helemaal wat mijn vriend over haar zei. Als het waar was, dacht ik, dan is het niet zo gek dat ze zo populair is, terwijl sommigen van haar vriendinnen nooit een keer bezoek krijgen. Uiteindelijk besloot ik de negatieve gedachten uit te bannen en alleen het beste over haar te denken. Natuurlijk praatte ze met al haar vriendjes en maakte ze grapjes, maar daar bleef het bij, overtuigde ik mezelf. Ik wist zeker dat ze hen niet eens zo kietelde als ze mij kietelde.

Ik dacht erover om het Genia rechtstreeks te vragen, maar ik durfde niet en was bang dat ze me jaloers zou vinden. Ik wilde haar wanhopig graag over de roddels vertellen en toegeven dat ik haar niet tegen deze praatjes kon verdedigen. Ik deed het niet. Want wat zou ze dan van me denken? Uiteindelijk besloot ik alles bij het oude te laten en zei ik niets.

Als Genia me mijn middageten bracht en Wojciech was toevallig in de buurt, begroette hij haar en hield hij zich bezig met

de kikers, of hij speelde verderop een liedje voor ons. Maar op zekere dag kwam hij bij ons zitten en hij leek niet van plan om weg te gaan. Terwijl ik mijn eten opat, maakte hij obscene opmerkingen tegen Genia.

‘Zeg, wanneer mag ik je een keer proberen, moppie?’

Genia bekeek hem van top tot teen. ‘Zodra je niet meer in je broek plast, jongetje.’

Hij werd vernederd waar ik bij was. ‘Wanneer je maar wilt, bloempje,’ ging hij verder. ‘Ik zal je laten zien hoe goed ik met je in het hooi kan rollen.’

Genia lachte en zei dat hij moest opdonderen. Ik schaamde me plaatsvervangend voor haar, maar tot mijn verbazing leek ze niet ongemakkelijk en ze wist duidelijk hoe ze hem moest aanpakken. Ze werd er zelfs steeds beter in. Dit maakte hem nog bozer en hij spuide steeds meer pijnlijke vuiligheid.

‘Waarom mag ik niet in je tieten knijpen, hoer?’

Genia bekeek hem walgend. ‘Ga je koeien hoeden,’ zei ze. ‘Kijk, er staat er een in het koolveld.’

‘Kool is goed voor ze,’ antwoordde hij zelfgenoegzaam. ‘Nou, wat doen we? Ik zal je een fijn gevoel bezorgen. Ik heb gezien hoe mijn vader het met dat krenge doet.’

‘Ga maar op je fluit spelen,’ zei Genia.

Ik wilde opstaan en hem slaan, maar bij de gedachte begon ik al te trillen. Maar hoe kon ik gewoon blijven zitten en niets doen? Ik moest Genia laten zien dat ik hem aandurfde.

Even beeldde ik me in hoe trots Genia op me was, en het volgende moment zag ik mijn neus bloeden en voelde ik een gebroken rib.

In een opwelling stond ik op en ik pakte mijn stok. Ik wilde hem slaan, maar nu had ik er al spijt van dat ik overeind was gekomen.

Genia keek me vol verwachting aan en grinnikte, Wojciech bekeek me alsof hij wilde zeggen: kijk nou wie de dame wil beschermen!

‘Wojciech, wil je alsjeblieft weggaan?’ bracht ik uit.

‘En wie gaat me dwingen? Ik blijf hier en ik wil weleens zien wat je eraan gaat doen.’

Ik vond de belediging minder erg dan Genia’s blik, die mijn volgende stap afwachtte.

‘Kom op, sla dan,’ zei hij plagerig en hij spreidde zijn armen alsof hij een vogel in glijvlucht was.

Ik had geen keuze. Ik hief mijn stok en sloeg hem, zacht, zodat ik hem niet echt pijn deed. Op dat moment begreep ik dat ik niet bang was geweest om gewond te raken; wat me echt zorgen baarde, was dat ik hem zou doodslaan als ik al mijn kracht gebruikte.

Hij lachte me uit. ‘Je hebt me niet eens aangeraakt, vlo. Zelfs het krenng slaat harder.’

Ik sloeg weer, maar terughoudend. Deze keer lachte hij niet, maar hij zei: ‘Dat deed een beetje pijn. Niet veel, hoor.’

Ik voelde hoe zijn vuist mijn gezicht raakte en in mijn lijf stak, maar ik reageerde niet. Ik deed doodgewoon mijn ogen dicht en ontving de klappen.

Toen zijn energie verstookt was, deed hij een stap naar achteren, hijgend als een hond. Genia prees me om mijn moed en terwijl ze mijn bloedende neus depte, zei ze dat ik hem er flink van langs had gegeven. Ik wist dat het niet zo was.

Vanaf dat moment hielden Wojciech en ik afstand van elkaar. Hij bleef in zijn weiland en ik bleef met mijn rug naar hem toe zitten, maar zelfs dan hoorde ik de beledigingen die hij op me afvuurde.

‘Wacht maar, ze zieden zeep van je, kleine besneden Jodenjongen!’

Het was een rustige en warme avond en je hoorde alleen de kreuels. Overal in het dorp werden naftalampen aangestoken en er kwam een vage gloed uit het raam bij Pejzak.

De nacht zou dadelijk vallen. Mijn koeien stonden op stal na

een dag van gedachteloos herkauwen en vliegen wegjagen met zwiepende staarten. Genia en haar moeder waren die dag onkruid wezen wieden en nu bereidden ze binnen het avondeten.

Ik waste mijn handen en mijn gezicht bij de put en tastte naar het kleine harde borsteltje om mijn voeten te boenen, toen ik geruis hoorde in het korenveld naast het erf. Ik draaide me om en luisterde. Nu was het weer stil. Het zou mijn verbeelding wel zijn geweest, dacht ik en ik ging verder. Toen hoorde ik het geluid opnieuw. Ik keerde me weer om. Misschien is het een hond, of een vogel of een wild konijn, dacht ik. Maar de geluiden bleven komen. Ik probeerde ze te negeren, maar opeens voelde ik dat er naar me werd gekeken. Ik voelde loerende blikken.

Ik wilde het huis in rennen en mevrouw Pejzak waarschuwen, maar stel dat het toch mijn verbeelding was geweest, of dat het maar een vogel of een kat was? Genia en mevrouw Pejzak zouden me uitlachen en me een stadsmuisje noemen. Ik moest dapper zijn, een man zijn, en niet als een kind wegrekken en om hulp roepen.

Ik pakte mijn stok en ook al bibberden mijn benen, ik liep toch naar het korenveld en zei: 'Wie is daar?'

Er kwam geen antwoord. Ik stapte tussen de halmen om vastberaden te lijken en nu ik zo dichtbij was, hoorde ik het kloppen van een hart, en de ogen die ik niet kon zien, boorden dwars door me heen.

'Kom eruit! Wie je ook bent!' zei ik en ik hoopte dat er geen antwoord kwam. Ik bad dat het verbeelding was. Ik wilde net teruggaan toen er opeens een gedaante oprees. Er stond een ongeschoren man tegenover me met brandende ogen. Hij droeg het uniform van een treinconducteur. Het was duidelijk niet van hem, want de jas slobberde om zijn schouders en de broek was te kort.

Ik moest me heel voorzichtig terugtrekken, zoals je doet als je een valse hond tegenkomt, dus deed ik alsof het niets bijzonders was dat hij in het veld stond.

Zijn ogen schoten heen en weer en hij zei niets, maar ik zag dat hij beefde. Uiteindelijk zei hij iets dat ik niet verstond. Het klonk Oekraïens, maar was het niet. Hij herhaalde de woorden, maar nu langzaam, met nadruk op iedere lettergreep en hij gebaarde erbij. Ik nam aan dat hij vroeg of er iemand in het huis was.

‘Mijn bazin en haar dochter,’ antwoordde ik in een mengelmoes van Pools en het Oekraïens dat ik had opgepikt.

‘Verder niemand?’ Zijn ogen boorden zich in de mijne alsof hij de waarheid uit me wilde persen.

‘Nee, echt,’ verzekerde ik hem. ‘Wilt u mijn bazin spreken?’ vroeg ik en ik liep terug naar het erf. ‘Ik roep haar wel.’

Ik voelde hoe zijn blik me volgde en toen ik bij het huis was, draaide ik me om en ving bij de put een glimp van hem op. Hij dronk uit de emmer als een uitgedroogd dier.

Ik schoot het huis in, deed de grendel op de deur en riep in paniek: ‘Gauw! Kijk naar buiten!’

Genia reageerde niet. Mevrouw Pejzak deed de deur open en keek naar buiten. De man stond bij de put en staarde naar ons.

Ik zag nu dat hij blootsvoets was. Over zijn ene schouder hing een paar zwarte leren laarzen. Wie is die man, dacht ik. Zeker geen treinconducteur. Het is ook geen gevluchte Jood.

Er schoot me een angstaanjagende gedachte te binnen: het was een Duitser, vermomd als conducteur en hij kwam me halen.

‘Goienavond,’ zei mevrouw Pejzak eindelijk. Hij antwoordde in die vreemde taal. Mevrouw Pejzak liep langzaam op hem af. Ze wisselden een paar woorden en daarna nam mevrouw Pejzak hem mee naar binnen.

Zijn ogen gleden door de kamer en hij ging zitten. Ik bekeek zijn gezicht in het flakkerende licht van de lamp, hij leek net zo oud als mijn grootvader, de bakker. Mevrouw Pejzak blafte tegen Genia dat ze de tafel moest dekken, de aardappelen moest stampen, brood moest snijden en melk inschenken.

Bij het minste of geringste geluid sprong de vreemdeling op, alsof hij er als een haas vandoor wilde. Steeds als dat gebeurde, stelde mevrouw Pejzak hem gerust en tot mijn verbazing sprak ze de vreemde taal. Ik kon een paar woorden verstaan, maar het meeste was onbegrijpelijk.

Toen het eten op tafel stond, viel de vreemdeling aan op het bord voor zich, zonder zoals mevrouw Pejzak en Genia deden een kruis te slaan. Genia sneed meer brood en hij verslond het net zo snel. Zijn glas werd voortdurend bijgevuld en hij bleef doordrinken, lang nadat het eten op was.

Uiteindelijk was hij voldaan. Hij liet een boer en er trok een vaag glimlachje over zijn gezicht. We lachten terug. Toen ging zijn mond wijd open en hij gaapte, giechelde daarna en barstte in lachen uit. Wij lachten, hij lachte harder, en we deden mee, en langzaam maar zeker weergalmde het huis van het gebulder. Ik had geen idee waarom ik lachte, en zij denk ik ook niet.

Een poosje later gaf hij rustig en fluisterend antwoord op de vragen die mevrouw Pejzak stelde. Terwijl de klok op de vensterbank de tijd voorbij tikte, begon hij te gapen.

Mevrouw Pejzak keek me aan. ‘Kubus, breng hem naar de schuur.’

Moest hij bij mij slapen? Stel je voor dat hij me wilde vermoorden!

Mevrouw Pejzak stak de lantaarn aan en gaf hem aan me. De man stond op, kuste mevrouw Pejzaks hand, boog en zei: ‘Welterusten.’

Ik bracht hem naar de schuur en wees hem de slaappleats. Hij rolde zich op. Het was niet warm genoeg om buiten te slapen en in het huis was er geen plaats voor me. Ik dacht na en holde toen terug naar het huis. De deur zat al op de grendel. Ik klopte. De stem van mevrouw Pejzak klonk. ‘Wat is er?’

‘Ik ben het,’ fluisterde ik. De deur ging open en mevrouw Pejzak, half uitgekled en met de haarborstel in haar haren, keek me aan.

Stotterend en met ogen die vol schoten, bracht ik uit: 'Wie is die man?'

'Ga slapen, Kubus.'

'Mevrouw Pejzak,' jammerde ik, 'het is een Duitse soldaat en hij komt me vermoorden.'

Ze trok me naar zich toe. 'Wees niet bang, Kubus.' Maar toen dat niet hielp, vroeg ze: 'Kun je een geheimpje bewaren?' Ik knikte. 'Het is een Russische soldaat. Hij is ontsnapt uit een krijgsgevangenenkamp in Chelm. Niemand mag weten dat hij hier is. Niemand. Begrepen?'

Ik was opgelucht en blij en ging terug naar de schuur.

Wat spannend, dacht ik, er slaapt een ontsnapte soldaat bij me. Het feit dat hij een Rus was, gaf me een enorm veilig gevoel. Mijn vader had gezegd dat Russen aardig waren voor Joden en hen goed behandelden. Daarom was mijn vader naar Rusland gevlucht.

De man stak een hand uit. 'Ivan!'

Ik schudde de hand. 'Kubus.'

Hij ging op zijn zij liggen en sloot zijn ogen. Ik blies de lantaarn uit en zakte in het hooi, maar mijn gedachten hielden me wakker.

In mijn hoofd voerde ik een gesprek. 'Ken jij Zelik Kuperblum toevallig?'

'Hoe ziet hij eruit?'

'Nou, hij...'

Hoe zag mijn vader eruit? Ik probeerde hem voor me te zien, maar het beeld wilde niet scherp worden.

Nu zag ik mezelf als een kind van vijf of zes. Er verschijnt een vreemdeling in een regenjas en een verkleurde slappe hoed uit de mist. Hij komt op me af. Hij kijkt me aan met helblauwe ogen. Hij biedt me een druiventros aan, tilt me op, omhelst me en kust me. 'Weet je wie ik ben?' vraagt hij. Ik beef, maar ik durf niet te huilen. De kostbare druiven vallen uit mijn hand en ik schud nee. 'Ik ben je vader,' en hij drukt mijn gezicht tegen het zijne. Mijn jonge huid raspt langs zijn ongeschoren wang.

Ik zie zijn silhouet bij de werkbank, een scherp stuk gereedschap in zijn hand; hij snijdt leer voor de bovenkant van schoenen en fluit Schuberts *Serenade*.

Hij ligt in bed met een koptelefoon op en luistert naar het gedempte geluid van een symfonieorkest op de zelfgebouwde radio.

Ik ren met hem mee, er vallen bommen uit Duitse vliegtuigen. Hij graaft in het puin van wat ooit ons appartement in Pulawy was, in de hoop dat hij zijn kostbare naaimachine vindt.

Dan bouwen zijn handen een vogelkooitje van houten pennen.

En dan voel ik zijn lippen op mijn wang en ver weg hoor ik zijn stem: 'Tot gauw, Jankele, mijn lieve kind. Ik laat jullie allemaal halen.'

Hij staat in de deuropening en daarna zie ik alleen het gat van de deur.

Terwijl ik dieper in mijn herinneringen graaf, herinner ik me dat mijn vader een litteken op zijn wang had, als gevolg van een kaakoperatie lang geleden.

De ene gedachte leidde naar de andere en het duurde niet lang voordat ik vermoedde dat de Russische vluchteling mijn vader niet alleen kende, maar dat hij zelfs misschien mijn vader wás.

Het kan, moedigde ik mezelf aan. Hij lijkt ouder. Maar dat kan komen door zijn baard, redeneerde ik. Maar als hij mijn vader was, zou hij me toch zeker herkend hebben! Maar hoe dan? Hij heeft me al zo lang niet meer gezien, en hij verwacht zijn zoon Jankele natuurlijk niet op een plek als deze. Het kán, bleef ik herhalen. Maar kan het wel? Deze man heet tenslotte Ivan. Misschien is het een valse naam! Dat is het, hij heeft een andere naam aangenomen. Als hij zijn baard afscheert en er komt een litteken tevoorschijn, dan weet ik het zeker.

Toen ik de volgende ochtend wakker werd, sliep Ivan nog. Hij snurkte hevig. Ik ontbeet, maakte de koeien los en bracht ze naar een stukje grasland ver weg van het huis.

In kleermakerszit in de ochtenddauw keek ik naar de kudde, maar dacht ik aan Ivan. Misschien had hij zich nu al geschoren.

Maar stel dat hij zich niet scheert, wat dan? Hoe weet ik het dan? Ik kan vragen of hij ooit in Pulawy was geweest en als hij ja zegt, vraag ik hem luchtig of hij een zoon heeft die Jankel heet. Als hij echt mijn vader is, redeneerde ik, zal hij me omhelzen, me van de grond tillen en me overladen met kussen.

Ik wachtte ongeduldig tot het twaalf uur was en Genia kwam. De zon leek me de hele dag voor de mal te houden. Hij bleef maar op dezelfde plaats staan. Ik hoopte dat Genia meer over Ivan kon vertellen. Eindelijk stond de zon boven me, en hoe goed ik ook keek, ik zag Genia nergens in de verte. Er was iets gebeurd. Misschien hadden de Duitsers Ivan ontdekt en mevrouw Pejzak gearresteerd en Genia ook.

Tegen de tijd dat de zon voorbij zijn hoogste punt was en Genia nog nergens te bekennen viel, besloot ik mijn twee koeien naar huis te brengen. Ik wilde net weggaan toen ik Genia's dansende voeten in een wolk van stof op me af zag komen. Ze rende sneller dan op andere dagen.

Hijgend smeed ze het eten bijna neer en ze verontschuldigde zich dat ze zo laat was, en toen ik ging zitten, zei ze: 'Vergeet niet de borden mee terug te nemen, Kubus.'

Verbaasd vroeg ik: 'Ga je weer weg?'

Ze kneep in mijn wang. 'Moeder heeft me nodig,' en ze wilde weggaan.

'Genia!' riep ik. 'Hoe zit het met de Rus?'

'Hoezo?' En ze vloog weg als een vogeltje.

Ik kon niet eten en wachtte ongeduldig tot de dag om was. Maar de zon bleef me maar plagen en wilde niet ondergaan. En dus, toen hij nog een stuk boven de horizon stond, ging ik terug. Ik rende het hele eind.

'Waarom ben je zo vroeg?' vroeg mevrouw Pejzak zichtbaar geërgerd.

'Het voelt alsof het gaat regenen, Pejzak. Ik had geen zin om door een bui overvallen te worden.'

'Regen?' Ze trok een gezicht. 'Uit een strakblauwe lucht?' Ik

keek naar mijn voeten. ‘Goed, zet ze binnen, maar laat het niet nog eens gebeuren.’

Ik dreef de koeien naar de stal en bond ze vast.

Waar zou hij zijn? Misschien binnen. Even kijken. Maar eerst me wassen.

Toen ik naar de put liep, hoorde ik geruis uit de schuur komen. Ik stond stil, luisterde en liep toen op mijn tenen naar waar ik het geluid had gehoord.

Genia lag op mijn slaapplek en naast haar, met zijn armen om haar heen, lag een jonge man. Hij droeg een schoon katoenen hemd dat losjes was dichtgeknoopt en een witte katoenen broek. Zijn haar was netjes in zijn nek gekamd en hij had geen bakkebaarden. Toen ik beter keek, herkende ik Ivan.

Ze zagen me allebei, maar schrokken niet van mijn aanwezigheid.

‘Zo vroeg al terug?’ vroeg Genia.

Ik keerde me om en rende weg. De schuurdeur sloeg achter me dicht.

‘Niet weglopen, Kubus, kom er gezellig bij!’ hoorde ik haar roepen. Toen lachte ze en ze zei tegen Ivan: ‘Hij is jaloers.’ En toen lachten ze allebei.

Opeens leek Genia volwassen en dat maakte mij nog meer tot een kind. Haar gedachten waren voortdurend bij Ivan. De zondagse visites van de andere jonge mannen hielden abrupt op, maar in plaats daarvan, alsof ze uit de lucht vielen, kwam er op zondagen een nieuwe groep bijeen op mevrouw Pejzaks erf. Soms kwamen ze ook doordeweeks. Het waren voornamelijk mannen van Ivans leeftijd, soms een beetje ouder, en het waren allemaal ontsnapte Russische krijgsgevangenen. Je had Nikolai, Dimitri, Joska, Boris, Joeri, Sergei en anderen.

Sommigen waren ondergedoken bij families in het dorp, net als Ivan, terwijl de minder fortuinlijken overdag door de velden zwierven en 's nachts in het bos sliepen.

Bij het hoeden van mijn koeien kwam ik elke dag wel een nieuwe Rus tegen. Soms in z'n eentje, soms met z'n tweeën of meer, doelloos dwalend als zoekgeraakte schapen. Ik zocht hun gezichten zorgvuldig af op een litteken en stelde hun allemaal dezelfde vraag: 'Kent u Zelik Kuperblum toevallig?'

Ze staarden me leeg aan. Mijn vraag leidde bij hen tot weder-vragen, en zittend in het gras luisterden ze naar mijn verhaal en ze spoorden me aan verder te vertellen als ik even ophield.

Ik vond hun gezelschap en hun belangstelling leuk en deelde maar al te graag mijn middageten met hen.

Als het voedsel op was en het verhaal verteld, als de avond ging vallen, verdwenen ze met de belofte uit te kijken naar mijn vader.

Af en toe kwam er een trio op bezoek bij Ivan. Hij deed een regenjas aan waar hij een geweer onder verborg en dan vertrok de groep. Ivan kwam dan 's ochtends vroeg terug, soms dronken, soms onder de blauwe plekken.

Waar gaan ze heen? Waarom hebben ze geweren mee?

Eén keer gaf Ivan een gedetailleerde beschrijving van een nachtelijk avontuur: een overval, een truck vol Duitse soldaten, rat... tat... tat... de truck slaat om, de Duitsers proberen te vluchten, maar daar is Sasja of Joeri met een granaat, hij gooit hem... de Duitse hufters worden aan flarden geblazen.

Op een andere missie wordt een verrader in zijn eigen bed doodgeschoten, wordt een garnizoen in brand gestoken enzovoort.

Deze verslagen fascineerden me en ik bewonderde Ivan en zijn vrienden om hun moed en voelde dat er eindelijk iemand wraak nam op alle wandaden van de Duitsers.

En ik zag het bloed voor mijn ogen over de weg gutsen en kon het gruwelijke geschreeuw van pijn dat de stilte van de nacht verbrak, bijna horen. Maar andere keren had ik medelijden met de slachtoffers die in de hinderlagen liepen.

Misschien hoorden ze wel bij de goeden, waren het onschuldige gewone soldaten die thuis vaders en moeders hadden.

Goede Duitsers? Wat mankeert jou, Jankele? Hoe kun je zo naïef zijn na alles wat er gebeurd is?

Maar sommigen zijn fatsoenlijk.

Ik moet de eerste nog tegenkomen.

En die in Lublin dan?

In Lublin?

Die ene bij de vrachtwagen, toen ze ons deporteerden, weet je nog?

Ja, dat weet ik nog. Hij stouwde ons in de truck alsof we vee waren. Noem je dat fatsoenlijk?

Hij gaf Josele en mij een snoepje. Als hij echt zo slecht was, waarom deelde hij dan snoep uit?

Snoep? Dat was vergif, sufferd. Daarom mocht je het niet aanpakken van mammië. Weet je dat nu al niet meer?

Ik herinnerde het me nog levendig en zag de soldaat scherp voor me, die ons met een uitgestrekte arm zuurtjes gaf.

‘Neem, toe, neem,’ drong hij aan. Mijn moeder trok ons naar zich toe zodat we er niet bij konden. ‘Neem toch. Geef het aan uw kinderen,’ smeekte hij. Maar mijn moeder staaarde hem aan en drukte ons steviger tegen zich aan.

‘Waarom?’ vroeg hij eindelijk.

‘Omdat het gif is,’ zei mijn moeder.

De snoepjes vielen uit zijn hand. ‘Ik heb zelf twee jongens thuis. Uw kinderen doen me aan hen denken. Ik weet niet of ik hen ooit zal terugzien.’ En met een klap sloeg hij de achterkant van de truck dicht en hij schreeuwde tegen de chauffeur: ‘Vol, neem maar mee!’ Toen de vrachtwagen begon te rijden, keerde hij zijn rug naar ons toe, maar vanuit de verte kon ik zien dat hij huilde.

Ik had medelijden met hem en zijn kinderen.

Schaam je! Schaam je! Ik hoorde de stem weer vanbinnen. Toe maar, heb maar medelijden met die Duitser en zijn kinderen. Je moet medelijden hebben met je eigen familie en met jezelf. Goed, misschien klopte zijn hart op de juiste plaats, maar hij is de enige.

Mijn gedachten gingen naar Rudi. Hij kamde zijn blonde haar en bewonderde zichzelf in de kleine spiegel aan de zijkant van een vrachtwagen. Ik poetste zijn motorfiets die onder de modder zat van de manoeuvres de vorige dag. Het kampement waar hij gelegerd lag, was voor de bezetting een school in een buitenwijk van Siedliszczce geweest. Rudi ging dagelijks op manoeuvre en ik hield niet alleen zijn motor brandschoon, maar ik poetste ook zijn laarzen, schuierde zijn uniform en ruimde zijn slaappleaats op.

‘Je heet Jakob,’ zei hij een keer nadenkend. ‘Een echte bijbelse naam.’ En hij wierp me een brood toe. ‘Voor je moeder.’ Hij stopte mijn zakken vaker vol met eten om mee naar huis te nemen.

Mijn moeder nam het brood zonder een woord aan, maar de varkensworstjes gooide ze weg, ook al vergingen we van de honger, en ze verbood me ooit nog zoiets mee naar huis te nemen.

Ik stond bij het hek en keek naar de autoladingen Duitsers die uit de school vertrokken.

Ik vang een glimp van Rudi op. Zijn motorfiets glimt, zijn laarzen glanzen en zijn uniform is vlekkeloos schoon. Ik ben trots op mijn werk. Hij ziet me en rijdt naar de stoeprand. Hij glimlacht nerveus.

‘Waar gaan jullie heen?’ vraag ik.

Zijn gezicht wordt strak. ‘Het Russische front. Kom met me mee, Jakob, ik kan je hulp gebruiken.’

‘Ik kan mijn moeder niet achterlaten,’ zeg ik.

‘Rijden!’ schreeuwt de soldaat die het konvooi leidt.

‘Zien we elkaar terug?’ vraag ik.

Hij reikt in zijn zak en geeft me drie chocoladerepen. ‘Ik denk niet dat ik nog terugkom.’

Nou doe je het weer, zei het stemmetje vanbinnen.

Ik sloot mijn ogen en zwoer er nooit meer aan te zullen denken.

Op zondagen was het huis van mevrouw Pejzak vaak gevuld met liedjes en gelach. De wodka stroomde en ze serveerde de verzamelde Sovjetsoldaten pierogi met zure room.

Genia richtte zich niet op Ivan alleen, ze zat bij iedere soldaat op schoot en gaf hun allemaal kusjes. Haar moeder, die onbeschrijflijk tevreden was, moedigde iedereen aan om meer te eten.

Dit is spannender dan de cowboyverhalen van oom Shepsel, zei ik tegen mezelf, en ik zit er middenin en help hen geweren te poetsen, en ik zing mee met hun liedjes en ik mag af en toe een slokje wodka. Uiteindelijk begon ik te geloven dat ik lid was van deze dappere bende.

Behalve Ivan vond ik iemand die ook Ivan heette het aardigst, Ivan Bialykonie, maar we noemden hem Vanja. Hij was lang, had krullend zwart haar en grote, donkere ogen. Hij droeg een zware, lange, aardekleurige jas, waar hij gewoonlijk zijn geweer onder verborg. Hij was vrolijk, zat vol verhalen, liedjes en grappen, maar ik had hem ook weleens zien piekeren.

Als ik de kans kreeg, vuurde ik allerlei vragen over het leven in Rusland op hem af.

‘Is het waar dat Joden er goed behandeld worden? Ik hoorde dat er Joden in het leger zitten en dat sommige officier zijn, of zelfs generaal.’

Vanja rolde dan een sigaret, stak hem aan en gaf antwoord.

Ik werd betoverd door zijn levensverhaal, verhalen van de stad waar hij vandaan kwam, de school waar hij op had gezeten en het meisje van wie hij hield en dat hij had achtergelaten.

‘En je familie?’ vroeg ik.

Hij keek in mijn ogen en zei: ‘Ik heb net als jij geen familie, Kubus. Ik ben een wees, ik ben altijd alleen geweest.’

‘Wat is er met je vader en moeder gebeurd?’

Hij schokschouderde. ‘Weet ik niet. Ik heb ze nooit gekend. Ik ben in een weeshuis opgegroeid.’ Toen wees hij naar zijn neus. ‘Zie je die?’ Ik knikte. ‘Een echte haakneus, hè? Het zou best kunnen dat ik bij jouw stam hoor.’

Is dat de waarheid of zegt hij het alleen maar om me te troosten?

‘Spreek je Jiddisch?’ vroeg ik.

Hij schudde nee.

We werden goede vrienden en elke keer als we elkaar zagen, had hij een klein cadeautje voor me: een kogelhuls, een glimmende knoop, van alles wat hij tegenkwam.

Hij leerde me ook een liedje waar hij zichzelf in herkende. Vanaf dat moment zong ik het liedje van Jasio de herdersjongen niet meer, en Vanja’s droevige melodie klonk nu uit mijn mond over de velden van Kulik.

*Vergeten en verlaten
in mijn jonge jaren
werd ik een weeskind
zonder vreugde in mijn leven.*

*Hier in deze stille dalen
zingt een nachtegaal een lied;
ik ben een vreemde in dit land
en vrienden heb ik niet.*

*Ik sterf als ik sterf
en ze begraven me,
en mijn familie
weet niet waar mijn graf is.*

*Niemand komt ooit kijken
waar mijn laatste rustplaats is.
Enkel maar die nachtegaal
die in het voorjaar zingt.*

*Hij zingt zijn lied en fluit
en vliegt dan weg*

*en daarna is het stille graf
weer een verlaten plek.*

‘Vanavond gaan we een bezoekje aan je stad brengen, Kubus,’ kondigde Ivan op een avond aan. Hij woelde door mijn haar en vertrok om zich bij de anderen te voegen.

Die avond kon ik niet in slaap komen, ik wachtte tot hij terugkwam, maar er was geen spoor van hem. De nacht ging voorbij en hij kwam niet thuis.

De volgende dag ging er een verhaal rond in het dorp: Terwijl een bekende collaborateur in Siedliszcze in zijn zachte bed lag te slapen onder zijn mooie spreij en op zijn donzen kussen, slopen partizanen zijn huis binnen, kleedden zijn vrouw uit, bonden haar vast en geselden haar met een paardenzweep. Ze vernietigden al het meubilair, plunderden de kostbaarheden, sleurden hem naar het marktplein en hingen hem op aan een balk.

Mevrouw Pejzak stuurde me steeds naar buiten om de weg in de gaten te houden. De derde of vierde keer dat ik ging kijken, naderde er in de verte een gedaante. Hij droeg een vilten Homburg hoed, een zware, lange jas en lederen laarzen.

Ik rende terug om verslag te doen. Mevrouw Pejzak kwam mee naar buiten. De waardigheidsbekleder kwam het erf op. Pas toen hij tegenover ons stond, zagen we dat deze stijlvol geklede heer niemand anders was dan onze eigen Ivan.

‘Wat vinden jullie van mijn nieuwe ik?’ vroeg hij en hij draaide een wandelstok met een zilveren knop rond. Mevrouw Pejzaks mond viel open, ik was verbijsterd en we waren allebei blij hem te zien.

‘Voel dat bont eens?’ zei hij, wijzend op de kraag. ‘Vos.’

Die nacht woelde en praatte Ivan in zijn slaap. Ik luisterde naar zijn onbegrijpelijke gemompel en vroeg me af hoe de ene mens een ander mens kon vermoorden. Hoe voelt het om een mens te zien sterven?

Ik probeerde me voor te stellen hoe het voelde om een pistool

op het gezicht van iemand te richten en te weten dat dat zijn einde is. Wat denkt iemand op zo'n moment? Wat gaat er door zijn hoofd? Denkt hij wel? Wat dacht de collaborateur uit Siedliszcze toen hij de strop om zijn nek voelde? God, bad ik, ik hoop er nooit achter te komen!

De dagen werden nachten en de nachten dagen. De bomen hadden gebloeid, droegen hun vruchten en waren nu kaal. Het graan was gerijpt en klaar voor de oogst.

Zo kwam de zomer ten einde en daarmee ook de reeks bezoeken van mevrouw Pejzak aan het getto in Warschau. Er was te veel te doen op de boerderij en het getto in- en uitgaan werd duur en gevaarlijk. Bij haar laatste bezoek was ze gearresteerd en urenlang ondervraagd, en alleen een berg smeergeld kon voorkomen dat ze naar een onbekende bestemming werd afgevoerd.

Bovendien was haar handeltje niet meer zo profijtelijk als toen ze ermee begon, want de stad Siedliszcze kwam weer tot leven. Polen uit andere dorpen en steden waren in de lege huizen en winkels getrokken en er werd weer elke week markt gehouden.

Volgens mevrouw Pejzak en Genia, die er af en toe heen gingen, was het niet meer zoals vroeger. Ik probeerde me voor te stellen hoe de stad er nu uitzag. Wie woonde er in onze kamer? Wie keek er door het raam waar ik ooit door naar buiten had gekeken om te zien of mijn opa de schoenlapper al thuiskwam van zijn dagelijkse tocht naar de dorpen in de omgeving, zoekend naar werk en eten? En de mensen die in de straten wandelen, hoe zien die eruit en waar praten ze over? En wat denken ze?

Ik stelde me de paraderende Duitse soldaten voor met hun geweren aan hun schouder. Ik kon de tot in de puntjes geklede officier zien die heen en weer liep als een opgedraaide robot... een... twee... drie... linkerarm automatisch omhoog, de elleboog gebogen, zijn pols op ooghoogte, een blik op zijn horloge. De arm ging omlaag... een... twee... drie... en stram liep hij verder.

Maar hier in het dorp, een paar kilometer van de stad, viel geen Duitser te bekennen.

Toen ik op een dag terugkwam van de wei, zag ik tot mijn verbazing dat er een jonge blonde man van een jaar of achttien, negentien met zijn hand door een koffer ging en een dameshoed tevoorschijn haalde, die hij aan Genia gaf. Ze overdekte hem met kusjes.

‘O Staszek! Die heb ik altijd al willen hebben,’ en ze ging snel naar de spiegel om zichzelf te bewonderen.

Vervolgens haalde hij een sjaal tevoorschijn en gaf die aan mevrouw Pejzak, die hem gladstreek en zei: ‘Dat had je niet hoeven doen, Staszu. Dat is een dure.’ En ze bedankte hem op haar beurt met kussen en een omhelzing.

Ik stond ongezien op de drempel en nam de gast in me op. Hij ging gekleed in een mooi blauw kostuum, had gepoetste schoenen, een wit overhemd, blauwe das, was gebronsd en had schone, kortgeknipte nagels.

Een fles en glazen vonden een plek op tafel. Mevrouw Pejzak schonk in en hief haar glas, als toost op de gast. ‘Dank u, Heer Jezus, dat u mijn jongen veilig hebt thuisgebracht.’ Ze dronken alle drie hun glas leeg.

Pas toen zag de zoon me staan en hij keerde zich vragend naar zijn moeder. Zij volgde zijn blik. ‘Dat is Kubus.’

‘Van wie is hij?’

‘Het is een goed kind,’ antwoordde ze snel en ze probeerde de aandacht van me af te leiden. ‘O, wat hebben we je gemist! Hebben die Hunnen je erg aangepakt?’

‘Je zou hun boerderijen moeten zien, moeder. Ze hebben overal machines voor. Zelfs voor het melken van de koeien. Je zou niet geloven hoe mooi de mensen wonen. Overal geplaveide wegen en appelbomen waar iedereen naar hartenlust uit kan plukken. En bijna iedereen heeft een fiets.’

Hij snoot zijn neus in een witte zakdoek – en niet in zijn mouw – en praatte verder: ‘Echt waar, moeder, die Hitler is zo

erg nog niet. Als hij klaar is met de jidden en als hij de Polen weer hun plaats heeft leren kennen, geeft hij ons onze Oekraïne terug. Dan zijn we eindelijk baas in eigen land.'

Mevrouw Pejzak wrong haar handen. 'Lieve Jezus! Heilige Moeder! Lieve Staszuk, wat zeg je nou toch?'

Ik geloofde die verhalen over geplaveide wegen en gratis appels, over het geweldige leven en vooral die fietsen-onzin natuurlijk niet. Maar mijn twijfels waren al snel verdwenen toen hij foto's liet zien: de boerderij waar hij werkte was inderdaad indrukwekkend. Daar zat Staszek op een tractor... en Staszek sportief gekleed op een fiets, op een geplaveide weg omzoomd met fruitbomen. En alweer Staszek, met een glimlachend meisje, allebei te paard.

Beschamende gedachten gingen door mijn hoofd en hoe ik het ook probeerde, ze lieten zich niet verdrijven. Misschien had Staszek gelijk en is Hitler een goed mens die de wereld wil redden, machines ronddeelt, wegen plaveit en fietsen aan iedereen ter wereld geeft. Dat is goed. Als hij zijn paradijs maar met ons wilde delen.

Waarom, vroeg ik me af, vernietigt hij ons? Er moet een reden zijn. Misschien had Genia gelijk en was het Gods wil. Wij hadden Jezus Christus vermoord en nu had de Heer Hitler gestuurd als wreker voor de dood van Zijn enige Zoon. Maar misschien, dacht ik, had het niets met Jezus te maken!

Misschien zijn wij inferieur en staan we de vooruitgang in de weg; geplaveide wegen, gratis appels en fietsen. Misschien is dat het wel. Wij zijn helemaal niet zoals andere mensen. We spreken een andere taal, hebben een ander alfabet, vieren andere feestdagen en eten ander voedsel, dus in feite zijn we afwijkend. Waarom hebben we op zaterdag sabbat in plaats van zondag? En het ergste van alles: waarom besnijden we kleine jongetjes en laten we hen lijden? Het is wreed. En waarom doen we... Nee. Daar moet ik niet aan denken.

Denk er nou maar wel aan.

Kan ik niet, het is een leugen.

Echt waar?

Nou en of.

Het is waar! Joden vermoorden christelijke kinderen met Pasen.

Het is een leugen! 'Ik zal het nooit geloven!' zei ik hardop, maar diep vanbinnen schaamde ik me om mijn twijfels.

Toen Ivan aanschouf voor het avondeten en aan Staszek was voorgesteld, werd het al snel duidelijk dat hij hem niet beviel. Ik wriemelde ongemakkelijk en keek naar het plafond terwijl de anderen een kruis sloegen. Toen ik weer omlaag keek, zag ik dat Staszek me met gefronste wenkbrauwen en half dichtgeknepen ogen opnam. In een poging de stemming erin te houden, hief mevrouw Pejzak haar glas weer. 'Op je veilige terugkomst, jongen.' En zij, Genia en Ivan sloegen hun glas achterover.

'Waarom heb je het niet gezegd?' vroeg hij zijn moeder, zijn ogen nog steeds op mij gericht. 'Hij moet weg!'

Zijn moeder boog zich over de tafel en pakte zijn handen. 'Lieve Jezus! Heilige Moeder! Staszu, wat hebben ze met je uitgehaald?'

Hij keek haar verbitterd aan. 'Moeder, weet je wat ze met ons doen als ze hem hier vinden?'

De lepel viel uit mijn trillende vingers. Mevrouw Pejzak kwam naar me toe en omhelsde me beschermend. 'De jongen blijft. Hij is deel van de familie.' En ze keek hem bestraffend aan.

Woedend reikte Staszek naar zijn glas en dronk het leeg. 'Als hij niet zelf gaat, bind ik hem aan de staart van het paard en lever ik hem persoonlijk bij de Gestapo af.'

In de dagen die volgden, waren er ontelbare ruzietjes om Ivan en mij. Mevrouw Pejzak herinnerde hem eraan dat zij nog steeds de baas in huis was en hij gaf weerwoord door haar ervan te beschuldigen hen in gevaar te brengen, niet alleen zichzelf en haar familie, maar de burens ook.

Toen het bekvechten zinloos bleek, ging hij over tot dreigementen.

Ivan bood aan om te vertrekken, maar Genia's tranen en haar moeders smeekbeden weerhielden dat. Misschien moest ik ook aanbieden te vertrekken om een familiedrama te voorkomen. Maar als ze mij niet tegenhielden, waar moest ik dan naartoe?

'Ga je Gestapovriendjes maar waarschuwen,' siste mevrouw Pejzak. 'Wij zijn niet bang.'

Staszek besteeg een paard en galoppeerde weg.

De rest van de dag wachtten we gekweld op zijn terugkeer, of de komst van de Gestapo. Mevrouw Pejzak zag hoe gespannen we waren en zei dat de dreigementen van haar zoon loos waren.

Ik was daar niet zo zeker van, maar ik bedacht me dat hij door ons te verklikken ook zijn eigen familie in gevaar bracht. Hoe dan ook, de uitkomst stond nog niet vast. Wie weet, dacht ik, waar mensen allemaal toe in staat zijn?

Laat die avond kwam Staszek terug. Hij liet mij het vermoeide paard verzorgen. Hij stapte het huis in, ging aan tafel zitten en at het koude eten. Hij zei geen woord en wij zwegen ook. De stilte was oorverdovend.

Het was geen wonder dat de zondagse bijeenkomsten met Ivans kameraden ophiielden.

Mevrouw Pejzak bleef zich tegen haar zoon verzetten, maar in werkelijkheid voelde ik dat ze stiekem bang was voor hoe hij was geworden. Ze noemde hem soms een fascist en een verrader en zei dat hij beslist niet het kind was dat ze ooit onder haar hart had gedragen.

'Je vader zou zich omkeren in zijn graf, als hij je nu zag,' zei ze tegen hem.

Staszek schreeuwde tegen me, brulde orders en schold me uit voor elk verwerpelijk woord met Jood erin.

Tegen Ivan was hij toleranter. Hij zei zelden iets tegen hem en negeerde hem meestal.

De andere Ivan, die we Vanja noemden, en een paar van de

anderen, zag ik af en toe in de weilanden, maar ze durfden niet meer in het huis te komen, of zelfs maar dicht bij het erf.

Ondanks mevrouw Pejzaks vurige verzet was het Staszek inderdaad gelukt om dingen te veranderen.

Het regende die dag; een zware, genadeloze regen viel uit een loodgrijze lucht, en laat in de middag werd het even plotseling droog als het was gaan regenen. De wolken bewogen snel, braken in kleine stukken en verdwenen uiteindelijk. Wat er overbleef was een grijze, vlakke lucht. Het was te laat om nog met de koeien de wei in te gaan, dus mevrouw Pejzak zei dat ik bij haar en de anderen in het aardappelveld moest komen.

Voor mij was dit een uitstapje, en een regendag was als een rustdag. Ik bad soms om regen, zware regen, hoosbuien. Regen- de het maar voorgoed, hield het maar nooit meer op, dan hoefde ik mijn twee eigenzinnige koeien nooit meer naar de weiden te brengen.

Aardappelen rooien was uitstel krijgen. We liepen langs de voren, trokken de planten eruit, groeven met onze vingers in de grond en schepten de gouden schoonheden uit de gulle aarde.

Staszek werkte harder dan wij allemaal. Als hij twee voren klaar had, waren wij nog steeds in de eerste bezig en liep ik helemaal achteraan. 'Dit is zwaar werk, hè? Dit is heel wat anders dan haring verkopen, hè, Jodenjongen?'

Opeens klonk er een schot en een kogel floot over onze hoofden. We stopten met werken en keken rond. Er klonk nog een schot. 'Ik denk dat een van je kameraden dronken is,' sneerde Staszek, maar Ivan negeerde hem. Al snel nog een schot, toen klonk er nog een en toen wees Staszek. 'Kijk! Daar!'

In de verte kwam een rij silhouetten van soldaten over de heuvel op ons af.

'Hij heeft gelijk, dat zijn onze jongens,' zei Ivan.

'Wie het ook zijn, het gaat ons niet aan. Gewoon verder werken,' zei mevrouw Pejzak. En dat deden we, ook al vlogen de

kogels nu over onze hoofden en kwamen de gewapende mannen in de verte steeds dichterbij.

En toen ze ons bijna bereikt hadden, werd het duidelijk dat het Duitse soldaten waren, samen met Oekraïense zwarthemden en helemaal voorbereid voor het gevecht.

‘Snel, verstop je, Ivan,’ waarschuwde mevrouw Pejzak en ze trok hem aan een arm mee naar het erf.

Ik rende hen achterna, samen met Genia. ‘Moet ik me ook verstoppen, mevrouw Pejzak?’ riep ik haar na.

‘Ik zeg tegen ze dat je mijn zoon bent.’

In een hoek van de schuur schoof Ivan wat rommel opzij, hij deed een valluik open, kuste Genia en sprong in een gat waarvan ik het bestaan nooit geweten had. Mevrouw Pejzak deed het valluik dicht en stapelde er haastig een berg vers gerooide aardappelen op.

Tegen de tijd dat we weer buiten kwamen, naderde de groep soldaten het erf. Staszek praatte en lachte met hen.

Als hij nou vertelt wie ik ben? Ik zal het ontkennen. Maar als ze mijn broek omlaag trekken? Wat dan? De rabbi die me besneden had, kwam terug in mijn gedachten. Ik stelde me een oude man voor met een lange baard in een zwarte kaftan die een groot, vlijmscherp mes vasthad. Ik haatte hem, verachtte hem, hij was de oorzaak van mijn ellende.

Mevrouw Pejzak forceerde een welkomstlach, terwijl Genia in de weer ging met het voeren van de kippen, alsof de aanwezigheid van de soldaten geen indruk op haar maakte.

Toch raakte mevrouw Pejzak in paniek toen ze het erf bereikten en ze fluisterde met trillende stem: ‘Gauw, Kubus, verstop je!’

Mijn hart bonsde als een trom en in een fractie van een seconde gingen mijn ogen de omgeving af. Het was te laat om in de schuur of het huis een veilig plekje te zoeken, laat staan op het erf. Ik deed het hek open dat naar de velden achter het huis leidde. Ik dacht dat ik een van de soldaten naar me hoorde roepen, maar ik durfde niet te stoppen.

Nu wist ik hoe het voelde om op het punt te staan neergeschoten te worden. Ieder moment kon ik door een kogel in mijn rug doorboord worden, en ik zag mezelf in een eeuwigdurende slaap zinken. Waar zullen ze me begraven?

Ik bereikte de achterkant van het huis en zag tot mijn schrik een Duitse soldaat met granaten en een automatisch pistool in zijn handen. Hij liep op zijn tenen naar het achterraam en loerde naar binnen. Ik slikte en forceerde een glimlach en begon te fluiten. Hij keurde me geen blik waardig. Ik liep verder over het voetpad dat een korenveld scheidde van een veld met alfalfa.

Ik plukte een korenhalm, stak hem tussen mijn tanden en wandelde verder en verder weg van het huis, in de richting van de rivier.

Kogels gonsden langs met snerpemde geluiden, maar ik richtte mijn blik vooruit en liep langzaam verder, zonder achterom te kijken.

Ik ben veilig, concludeerde ik, de boerderij ligt ver achter me. Toen dook ik tussen het koren en bleef hijgend liggen. Mijn hart klopte zo hard dat de vibratie door mijn hele lijf trok. Ik reageerde panisch op ieder geluidje van een vogel of een veldmuis terwijl ik in gedachten een Duitser zijn geweer op me zag richten. De kogel kan nu ieder moment door mijn hart gaan.

Waarom ril je zo? Roep jezelf nou maar tot de orde, zei een stemmetje vanbinnen. Heel goed, je hebt niets om bang voor te zijn, gewoon stil blijven liggen. Alles gaat voorbij, dus dit ook. De soldaten zijn straks weg en dan kun jij weer naar huis.

Ik hoorde stemmen, Duitse stemmen. Dat verbeeld je je, sukkel!

Maar ze kwamen steeds dichterbij en al snel kon ik sommige woorden ontcijferen. Ik moet weten wie er praten.

Blijf liggen, sufferd!

Ik tilde mijn hoofd op.

Onder me, waar de rivier vredig stroomde, stak een bataljon

Duitsers het smalle water over. Ze maakten er een spring-spelletje van. Een van hen ontlokte aan de anderen een bulderend gelach door in het water te vallen. De mannen die al waren overgestoken, kwamen mijn kant op. Ik keek links en rechts en zag dat er, zover het oog reikte, langs de hele rivier soldaten liepen.

Ze trokken tergend langzaam op en doorzochten systematisch iedere hooibaal, ze porden in iedere struik met de bajonetten op hun geweelopen.

Dit is het einde. Ik ben in de val gelopen. Ze zullen me ondervragen, in mijn ogen kijken en een kleine Joodse jongen zien terugkijken. Maar om er helemaal zeker van te zijn, gaan ze mijn broek om laagtrekken en lachen. Dat zal het laatste zijn wat ik hoor.

Niet ver weg graasde een paard en een ploeg lag ongebruikt in het midden van een half geploegde akker. Er stond een wagen bij. Ik ging naar het paard toe, niet alleen bang voor de optrekende vijand, maar ook voor het paard.

‘Alsjeblieft, paardje, trap me niet. Wees lief,’ smeekte ik en ik strekte mijn arm en aaide hem. Hij verroerde zich niet. ‘Braaf paard.’ Ik klopte op zijn voorhoofd, greep toen naar zijn tuig en met een beetje geluk lukte het me om het om te doen. Ik leidde hem naar de ploeg, maakte hem eraan vast, greep de handvatten en riep: ‘Hortsik!’

Ploegen leek makkelijk zat toen ik het anderen had zien doen, maar nu begreep ik dat het echt een vaardigheid was die je leren moest.

Het paard begon te lopen, maar de ploeg gleed over de aarde en weigerde de grond in te gaan. Daarom duwde ik de handvatten met al mijn kracht zo diep mogelijk omlaag en het blad zakte in de grond. Te diep; de ploeg ging over de kop. Het paard stond stil. De soldaten waren er bijna. Ik gaf het paard een klopje en begon opnieuw.

Wonderbaarlijk genoeg gleed de ploeg nu op de juiste diepte door de aarde. Ik probeerde zo nonchalant mogelijk te lijken en

floot Vanja's liedje, ik liep achter de ploeg en klapte met de teugels als het paard aarzelde.

Hoewel ik mijn hoofd niet ophief, kon ik uit mijn ooghoeken zien dat een veelvoud van starende ogen me had omringd.

'Jij!' riep een stem in het Duits. Ik ging door met het brullen van bevelen en het vloeken tegen het arme paard. Na nog een paar boze Duitse kreten liet ik het paard stilstaan en keek op, zogenaamd verbaasd over hun aanwezigheid.

Een dikke, zwetende soldaat kwam op me af, anderen volgden hem. 'Wat ben jij?' vroeg hij achterdochtig in het Duits.

Hoewel ik hem verstond, zei ik in het Pools: 'Wat zegt u?'

'Ben je Oekraïens?' vroeg hij en hij keek naar mijn donkere haar.

Ik antwoordde opnieuw in het Pools: 'Ik begrijp u niet, ik spreek alleen Pools.'

Hij keek in mijn donkere ogen. 'Ben jij Joods?' vroeg hij grijnzend. Ik deed alsof ik gek was. 'Weet jij of er zich Russen schuilhouden in het dorp?' zette hij zijn reeks vragen voort.

Ditmaal antwoordde ik met een idioot gelach.

'Kijk die imbeciel nou!' zei hij tegen zijn kameraden. 'Hij lacht zichzelf uit.' En ze liepen verder.

'Hortsik,' zei ik tegen het paard en ik ploegde door. Ik durfde mijn ogen niet van de ploeg af te nemen tot ik de hele akker had omgeploegd.

Er was niemand meer te bekennen, maar de schoten klonken nog in de buurt van het dorp. Ik liet het uitgeputte en verwarde paard vrij en klopte hem liefdevol op de flanken.

'Dank je wel, paardje, ik zal je nooit vergeten.'

Het paard snoof en een paar stappen verder ontlastte het zich en liep naar een stuk grasland, waar het begon te grazen.

Ik ging op de grond liggen, maar voelde me kwetsbaar dus ik liep naar een berg tarwe en kroop erin. Al snel besepte ik dat ik niet beschermd was tegen verdwaalde kogels. Toen zag ik een veilige schuilplaats: de verlaten kar.

Ik rende niet, maar liep kalm en hees mezelf in de kar. Mijn voeten bungelden tussen de achterwielen. Ik bekeek het landschap op mijn rug liggend, draaide me op mijn buik en kroop naar het midden van de kar.

Als er nu een kogel mijn kant op kwam, was ik veilig. Maar al snel begreep ik dat de houten zijwanden van de kar geen bescherming boden. Ik wist niet meer waar ik wel veilig was en dus sloot ik mijn ogen en gaf me over aan het noodlot. Als ik geraakt werd, wilde ik de kogel niet zien, en elke keer als ik er een voorbij hoorde fluiten, vroeg ik me af of ik nog leefde.

Uiteindelijk kwam er een einde aan de schoten. Ik opende mijn ogen, hief mijn hoofd op en zag dat de avond gevallen was. Kleine sterren schitterden aan de lucht en om me heen was het aardedonker. Ik kon horen dat het paard nog steeds graasde, maar zien deed ik het niet. Heel ver weg flikkerden naftalampen.

Ik klom omlaag. Misschien is wat ik voor me zie niet het dorp Kulik, maar het land van de doden. Ik zette een paar stappen.

'Ik leef nog!' zei ik hardop. Misschien moest ik maar even wachten. De Duitsers zijn er vast nog steeds. Wie weet hebben ze Ivans schuilhol gevonden. En Vanja? Waar is die heen gegaan? Waarom is Genia me niet komen zoeken? Ik weet het al. Ze hebben Ivan gevonden en iedereen doodgeschoten. Nee! Ze zouden Ivan nooit vinden. Arme Vanja, stel nou dat ze hem ontdekt hadden? Hij is niet alleen een vluchteling, maar hij is waarschijnlijk ook nog Joods. Zouden ze dat kunnen zien? Ik ben benieuwd of hij besneden is!

Ik wachtte geduldig, luisterend naar de geluiden van de nacht: een blaffende hond hier en daar, een wild konijn dat door het veld rende. Het was koud en ik huiverde in mijn dunne katoenen kleren. Ik moest erachter komen wat er gebeurd was, en ik begon in een stevig tempo te wandelen. Ik liep meer op gevoel dan dat ik zag waar ik mijn voeten neerzette.

Het kleine flikkerende licht van de naftalamp leidde me naar

het achterraam van het huis. Er is iemand thuis, zei ik om mezelf aan te moedigen, en ik loerde naar binnen.

Behalve mevrouw Pejzak die lag te slapen, was er niemand te bekennen. Ik liep zachtjes naar de voorkant en opende de deur. Mevrouw Pejzak schoot overeind door het piepen van de hengsels en ze slaakte een kreetje. Toen wreef ze in haar ogen, zei: 'Je eten staat in de oven,' en sliep verder.

Ik had helemaal niet meer aan eten gedacht en voelde nu pas hoeveel honger ik had. In de oven vond ik wat koude aardappelkoekjes van de vorige dag. Ik schonk een glas karnemelk in en ging zitten.

Waar waren de anderen? Ik kon beter niets vragen. Ik keek hoe mevrouw Pejzak rusteloos draaide.

Tegen de tijd dat ik aan mijn vierde aardappelkoekje toe was, sprong ik geschrokken op bij het horen van een auto en ik rende naar de deur. Mijn eerste impuls was weer de velden in te vluchten, maar het was te laat. De wagen stopte op het erf en een Oekraïens zwarthemd stapte uit.

Ik bleef stokstijf staan, glimlachte en liep terug om af te eten.

Het zwarthemd kwam met kordate stappen binnen en het geluid van zijn laarzen maakte de angst in me wakker. Hij keek de kamer rond en met de rijzweep die hij in zijn hand had, gaf hij een tik op mevrouw Pejzaks achterwerk. Vloekend sprong ze overeind.

'Waar is de baas van het huis?' vroeg hij in het Oekraïens.

'Dat ben ik,' antwoordde mevrouw Pejzak.

'Ik bedoel de man. De heer deze huizes,' zei hij vlak. 'Je echtgenoot.'

'Die is dood. Ik heb een zoon,' zei mevrouw Pejzak.

'Waar is hij?' beet hij haar toe.

'In het veld. Wat wil je van hem?'

'Ga hem halen!' beval hij.

Mevrouw Pejzak ging moeizaam staan.

Als ze weggaat, zal hij mij vast goed bekijken. Ik sprong op en

bood aan: 'Ik haal Staszek wel.' En ik wachtte niet op antwoord.

Ik schoot naar buiten, de schuur in, waar ik de koeien losmaakte, en ik dreef ze in het donker van de nacht naar het grasland. Toen ik langs het aardappelveld kwam, hoorde ik Staszek en Genia praten.

'Staszek!' riep ik.

'Kubus, ben jij dat?' Dat was Genia.

'Ja,' antwoordde ik, en een van de koeien loeide.

'Zijn dat onze koeien?' vroeg Staszek kwaad.

'Ja,' zei ik gedwee.

'Waar neem je in godsnaam op dit tijdstip de koeien mee naartoe?'

'Naar het weiland,' riep ik terug. 'Ze zijn de hele dag binnen geweest. Wat vers gras zal ze goeddoen.'

'Achterlijke haringverkoper, breng de koeien terug,' grauwde hij.

'Het was het idee van je moeder,' loog ik.

'Dan is ze net zo gek als jij,' snauwde hij terug.

'O, trouwens, Staszek, er is iemand binnen die je wil spreken. Nu meteen.'

Ik gaf de koeien een paar klappen en rende achter hen aan, en toen we eindelijk stilstonden, kon ik niet zien op wiens land we waren en of ze misschien aan de kolen van iemand anders stonden te knabbelen.

Ik hurkte neer en bibberde in de koude nacht.

Veel later hoorde ik Genia's stem. 'Kubus, Kubus!' Misschien is het een truc. Ik wist dat Genia me nooit uit zichzelf zou verraden. Maar als ze nou eens gedwongen werd? Misschien loopt dat zwarthemd stilletjes achter haar en wacht hij tot hij me hoort. 'Kubus! Waar zit je?' Ze was nu dichterbij. Het kauwen en loeien van de koeien leidde haar uiteindelijk naar me toe. 'Kubus, waarom zei je niets?'

Hoe kon ik haar zeggen wat ik had gedacht?

'Is hij weg?' vroeg ik.

‘Ja, wees maar niet bang,’ zei ze troostend.

‘Wat moest hij van Staszek?’

‘Hij stelde veel vragen. Dat was alles.’

We dreven de koeien die nu opgezette buiken hadden, terug naar het huis.

‘Hebben ze Ivan gevonden?’ vroeg ik en ik was bang voor het antwoord.

‘Laten we hopen dat hij daar nog steeds veilig zit,’ zei ze.

Toen we terugkwamen, waren mevrouw Pejzak en Staszek in de schuur waar ze koortsachtig aardappelen weghaalden. Ze deden de valdeur open, en daar vonden we de bewusteloze Ivan in een hol dat net groot genoeg was om in te hurken.

We trokken hem eruit, goten wodka in zijn keel, en even later kwam hij bij. Hij was al snel zijn oude zelf. Liggend in het hooi omhelsde hij Genia.

De volgende dag was het zonnig en warm, de lucht was helder en de zon bescheen het dorp en de omliggende velden met heldere stralen.

Ik wilde de koeien naar hun wei brengen, maar mevrouw Pejzak hield me tegen. Er was 's ochtends een nieuwtje gebracht door een van de burens: de fascistische waren de hele nacht in het dorp bezig geweest met huiszoekingen en ondervragingen. Ze hadden nogal wat ondergedoken vluchtelingen gevonden en er een stel vermoord die naar de velden hadden proberen te vluchten.

Ik zat aan de tafel maar volgde het verhaal niet, omdat mijn gedachten steeds weg dwaalden. Er waren weken en maanden verstreken, maar mijn oom Moïshe was niet meer gekomen. Wat was er van hem geworden? Vanja, mijn vriend Vanja. Zou het kunnen dat hij... dat hij... Nee! Daar moet ik niet aan denken.

Mijn vader, alleen God kent zijn lot. En mijn moeder, Josele en oom Shepsel zijn verloren. Maar waarom weet ik dat zo zeker? Ik mag hen niet zo makkelijk afschrijven. Er is nog hoop. Ik moet hoop houden.

Ivan zat kalm op een krib en luisterde naar Genia's troosten-de woorden. Ik zag dat hij bleek was. Voelt hij zich net zo als ik? Ik ving Staszeks blik op en voelde me ongemakkelijk.

Toen klonk er een klop op de deur. We verstijfden en keken elkaar aan. We konden ons nu nergens verstoppen. Opeens had Ivan een revolver in zijn hand en hij ging naast de deur staan.

Wat heldhaftig! Zou ik dat ook durven?

Hij gebaarde dat een van ons de deur moest opendoen. Een bevende Staszek kon zijn ogen niet van Ivans pistool afhouden. Genia sloeg haar handen voor haar mond om te zorgen dat ze niet gilde.

De scène deed me denken aan de cowboyverhalen van oom Shepsel. Maar toch was het niet helemaal hetzelfde. Ik miste de opwindende en het gevoel van avontuur. Ik vond het niet spannend, ik vond het doodeng.

De klop werd herhaald, nu iets harder. Mevrouw Pejzak deed de deur met trillende handen open. Ik verwachtte een Duitser of een zwarthemd die me achterdochtig aankeek en zou zeggen: 'Jij bent een Jood!'

'Nee,' antwoordde ik in mijn fantasie.

'Trek je broek omlaag.'

Op dat ogenblik zou Ivan de trekker overhalen. De soldaat zou op de vloer ineensstorten, zijn bloed stromend als water uit een fontein. En dan...

Er stond een man met een zware snor en twee uit hun kassen puilende ogen op de stoep. Hij nam een strohoed af en drukte hem tegen zijn borst. Daarna veegde hij met zijn mouw het zweet van zijn vrijwel kale schedel. Stotterend zei hij: 'Prijs de Heer Jezus Christus.'

'Voor nu en altijd. Amen,' antwoordden de Pejzaks in koor.

Mevrouw Pejzak haastte zich naar de drempel en voorkwam dat hij verder het huis binnenliep.

'De dominee heeft me gestuurd,' zei hij en hij schraapte zijn keel en vroeg om een glas water. Genia overhandigde het hem;

hij dronk het in één teug leeg en vervolgde daarna: ‘Jullie worden om twaalf uur in de kerk verwacht.’

‘Waarom? Is het zondag?’ vroeg mevrouw Pejzak.

‘Het zijn hun orders. Wie wegblijft, gaat met zijn leven betalen.’ En hij vertrok haastig naar de volgende boerderij.

Mevrouw Pejzak sloeg de deur dicht, Ivan liet zijn revolver zakken en ik maakte me nieuwe zorgen.

Het was al snel besloten: Ivan ging terug naar zijn schuilplaats en de rest zou naar de kerk gaan.

Staszek waste zich en kleepte zich voor de gelegenheid alsof hij naar een bruiloft ging.

Ernstig, alsof we achter een grafkist aan liepen, verlieten we het erf. Toen we op de hoofdweg kwamen, zagen we andere families die allemaal dezelfde kant op gingen. Onverwacht gaf mevrouw Pejzak me zacht een zetje.

‘Kubus, kind, ga je ergens verstoppen.’

‘Waar?’

‘Waar de goede Heer Jezus je brengt. Ga, kind.’ Ze draaide zich om, om haar familie bij te houden. Ik zag hun ruggen, ik voelde me verloren en dacht aan het bos. Maar ik wist dat ze het bos als eerste zouden uitkammen op partizanen. Ik overwoog naar de akkers te gaan, maar ook die gedachte verwierp ik. Ik keek om me heen en zag geen levende ziel. Waar dan naartoe?

‘Ik moet van de open weg af,’ zei ik hardop tegen mezelf, en ik ging terug naar de boerderij.

Op het erf verwelkomden de kippen me met hun gekakel. Wat was ik jaloers op ze! Zij hoefden niet te vluchten. Misschien kon ik me bij hen verstoppen! Ik haastte me naar de kippenren en het met uitwerpselen overdekte nachthok. Het bood geen bescherming.

Daarna ging ik het huis in om me onder het bed te verstoppen. Maar dat lag te veel voor de hand. Toen ik de kamer rondkeek, viel mijn oog op het luik dat naar de zolder leidde. Met behulp van een ladder klom ik omhoog.

Ik was hier nog nooit geweest. Eventjes was ik de reden vergeten waarom ik er nu wel was. Toen het me weer te binnen schoot, overlegde ik of ik me hier moest verstoppen, of daar, onder de berg graan, of in de kist... Ja, dat is een goed plan. Ik klom erin en deed het deksel boven me dicht. Een afschuwelijke bedompte lucht drong tot in mijn longen, maar ik was veilig.

Toen dacht ik aan de ladder. Hoe kwam ik daarvan af?

Ik klauterde snel omlaag, verliet het huis en ging naar de schuur. Toen ze me zagen, loeiden de koeien alsof ze erover klaagden dat ik ze nog niet naar de wei had gebracht. Misschien in het hooi? Ik begraaf mezelf. Maar als ze er met hun bajonetten in prikken, of erger nog, de schuur in brand steken?

De berg aardappelen passerend, was ik jaloers op Ivan. Hij zat veilig in dat hol. Ik kan niet meer tijd verspillen, misschien zijn ze nu al onderweg. Misschien komen ze het erf al op. Toen ik de schuurdeur achter me dichtdeed, keek mijn schuilplaats me recht in mijn gezicht. Aan de andere kant van het erf lag de wortelkelder: een diepe, rechthoekige kuil bedekt met een strodak. Het leek een soort miniatuurhuis waarvan alleen het dak zichtbaar was. 's Zomers diende hij als een koelcel om de melk, kaas en boter niet te laten schiften, maar hij was er in werkelijkheid om de aardappelen 's winters in op te slaan. Nu was hij gelukkig nog leeg.

Ik gleeed met mijn voeten vooruit door de opening, sprong omlaag en hurkte weg in een hoekje.

De grond was koel en vochtig en de lucht had een doordringende geur. Ik keek naar de aarde onder mijn voeten, naar de wanden om me heen en zag de ontelbare insecten die druk waren in hun eigen veilige wereldje. Ik benijdde ze, want zij waren vrij.

Was ik maar een insect! Een klein, lelijk insect, alles was goed, zolang ik maar geen Jood was. Was ik maar een koe, een paard, een vogel in een boom of een kikker in de vijver! Het maakte niet uit, alles gaf me een grotere kans om te overleven.

Waarom had God de Joden eigenlijk geschapen? Er leek geen reden voor ons bestaan. Ik ging van de ene gedachte naar de andere, durfde me niet te verroeren, niet eens om een vlieg te verjagen die op mijn neus landde. Ik was aan de aarde vastgeklonken.

Buiten hoorde ik de vogels opgewekt fluiten en kwetteren; de koeien loeiden op de weiden en de koeien in de schuur antwoorde af en toe, en de haan kraaide luid. In de verte klonk soms het geblaf van honden, maar verder was het stil.

Het moest uren later zijn, toen ik voetstappen hoorde naderen. Misschien is het verbeelding, of misschien zijn de Pejzaks weer terug!

Ik luisterde, maar verroerde me niet. De voetstappen kwamen dichterbij en nog dichterbij, en toen hoorde ik stemmen. Twee soldaten overlegden in het Duits. Iedere stap die ze zetten, klonk als een gewerschot, en al kon ik hen niet zien, ik stelde hen me in gedachten voor.

De schuurdeur ging open. Stilte. Dan hun stemmen. De deur van het huis ging open... voeten op de ladder... wat andere geluiden... dan weer hun stemmen op het erf. De deur van het kippenhok ging open, meer gepraat... gelach... weer voetstappen... nu verder weg... nu dichterbij... dichterbij... dichterbij... en tot mijn afgrijzen viel de schaduw van een soldaat in mijn kelder en gleed tegen de wand op terwijl hij bukte om naar binnen te gluren.

Ik hoorde zijn ademhaling. Ziet hij me? Het kan niet anders of hij ziet me. En anders hoort hij mijn hart wel bonzen als een trom.

De schaduw verschoof een beetje. Waar wacht hij op? Waarom beveelt hij me niet om naar buiten te komen? Misschien is hij bang! Misschien hoort hij mijn hart toch niet! Wacht even, ik weet wat hij van plan is. Hij gooit gewoon een granaat naar binnen. Als hij dat doet, vang ik hem op en gooi ik hem terug. Ik moet alert zijn.

O God, wat moet ik beginnen? Ik moet niesen. Ik voel het komen. Waarom gooit hij die granaat niet, dan is het maar gebeurd.

‘Zit daar wat?’ vroeg de ander.

‘Alleen maar ongedierte,’ was het antwoord.

‘Dan gaan we naar de volgende zwijnenstal.’

De schaduw strekte zich en verdween. Ik hoorde voetstappen verdwijnen en daarna was het stil. Ik slikte mijn nies in.

Waarom was hij weggegaan? Hij moest gevoeld hebben dat er iemand was. Misschien had hij me aangezien voor een partizaan en was hij net zo bang voor mij als ik voor hem! Of misschien waren ze niet weg. Het is een valstrik. Ze proberen me naar buiten te lokken. Ik moet hen tot het einde aan toe blijven bedriegen.

Intussen begaven mijn knieën het en waren ze gevoelloos alsof ze waren losgekoppeld van de rest van mijn lichaam. Ik was murw. Misschien heeft de Duitser de granaat toch naar binnen gegooid en ben ik dood! Daarom voel ik mijn benen niet. Als dat zo is, hoef ik niet bang te zijn voor de dood. Die komt onverwachts en pijnloos.

Of ik dood was of niet, ik bleef in dezelfde houding hurken en verloor ieder besef van tijd en geluid. Ik hoorde niets, zag niets en dacht uiteindelijk ook niets meer.

‘Kubus! Kubus! Waar zit je?’ Genia’s lieve stem wekte me uit mijn doodsslaap. Toen hoorde ik mevrouw Pejzak roepen, maar ik antwoordde nog steeds niet. Genia begon te snikken. ‘Ze hebben hem gevonden, mama. Ze hebben hem! Hij zal wel dood zijn!’ huilde ze hysterisch.

‘Dus ze hebben hem gevonden,’ zei Staszek.

Ik probeerde op te staan, maar mijn benen zakten onder me in. Ik kroop naar de opening en zag dat de nacht al gevallen was.

‘Heilige Moeder! Kubus leeft nog!’ riep Genia.

‘Mijn gebeden zijn verhoord. Jezus heeft je gered,’ zei mevrouw Pejzak.

‘Bang, hè? Ik wed dat je het in je broek hebt gedaan,’ lachte Staszek, maar niemand lachte met hem mee.

Later, toen we binnen zaten en Staszek te veel had gedronken, keek hij zijn moeder aan en wees naar mij. ‘Moeder, vertel hem wat ze met de Pundiks gedaan hebben omdat ze een Joodse familie verborgen.’

Een huilende en diepbedroefde mevrouw Pejzak keek haar zoon walgend aan. ‘Staszek!’

‘Dan zeg ik het wel,’ en hij pakte de wodkaflles.

‘Hou je kop!’ zei Genia.

Hij goot de fles leeg in zijn mond, negeerde Genia en keek me recht aan. ‘Ze hebben Pundiks tong uit zijn mond gesneden, zijn tanden getrokken... een voor een met een tang; ze hebben de huid van zijn lijf gerukt, zijn vingernagels en zijn teennagels eruit getrokken. Toen hebben ze zijn ogen een voor een uitgestoken met een gloeiende ijzeren stang.’

‘Stop! Stop! Ik smee het je,’ snikte zijn moeder.

Maar Staszek lag nog maar net op stoom en genoot ervan. ‘Ze hebben zijn familie in hun huis opgesloten en het in brand gestoken. God, wat schreeuwden ze! Wij werden gedwongen om te kijken. Wie weigerde, werd ter plaatse neergeschoten.’

Mevrouw Pejzak huilde ontroostbaar.

Intussen stomdronken, zakte haar zoon in een stoel, hij bedekte zijn ogen met zijn handen en snikte hysterisch. ‘Dat doen ze ook met ons als ze jou en die bolsjewist hier vinden.’

Ivan, die de hele tijd stil was geweest, zei nu kalm, alsof hij tegen zichzelf sprak: ‘Ik ga weg.’

Mevrouw Pejzak gooide haar armen om hem heen, hield hem stevig vast en riep: ‘Hoe kan ik je laten gaan? Je bent als een zoon voor me. Beter dan een zoon, veel beter dan mijn eigen zoon.’ En ze bleef huilen tot de naftalamp was opgebrand.

De volgende dag kregen we het verslag van de dood van Nikolai, Dimitri, Boris, Joeri, Sergei, Sasja en talloze anderen, maar er werd niets over Vanja gezegd. We luisterden met bedroefde

harten hoe onze vrienden aan hun einde waren gekomen: sommige in de velden, andere in het bos waar ze zich tot de laatste kogel verdedigden, en weer andere die zich hadden verstopt op een zolder of in een hooiberg.

Ik wilde huilen, maar hoe ik het ook probeerde, de tranen wilden niet vloeien. Ik dacht droevig aan al die zondagen waarop de nu dode mannen aan onze tafel hadden gezeten en een sprankje vreugde in onze levens hadden gebracht. Maar waar was Vanja? Was hij in veiligheid? Of... Zijn liedje weerklonk in mijn hoofd.

Die avond kwam een oude vrouw die aan de bosrand woonde op bezoek. 'Een van hen is in het struikgewas vlak bij mijn huis neergeschoten,' zei ze schel. 'Hij ligt er nog.' Er trok een domme grijns over haar gezicht alsof ze er plezier in had om dit vreselijke nieuws te brengen. Ze vertelde met veel smaak hoe een kogel de gevluichte Rus in zijn rug had getroffen, hoe hij een stukje weg gehinkt was, teruggevuurd had en uiteindelijk was neergevallen.

Staszek keerde haar zijn rug toe, en omdat Ivan niet gezien mocht worden, gingen Genia en ik met de vrouw mee. Onderweg bad ik stillertjes en smeekte God dat het niet Vanja was die dood tussen de struiken lag. Maar God luisterde niet, of misschien begreep Hij me niet, of bad ik niet hard genoeg, want toen we bij het lichaam kwamen, herkenden we het gezicht met de haakneus.

We groeven, maar de grond was hard, rotsachtig en vol wortels, alsof de aarde hem niet wilde ontvangen.

Toch kregen we het voor elkaar om een rustplaats voor Vanja te graven. Genia knielde, sloeg een kruis en bad stil. Ik overwoog mee te doen, maar ik kende geen toepasselijke gebeden. En bovendien vroeg ik me af of er daarboven wel iemand was die luisterde. En dus staarde ik maar naar het verse graf en bedacht ik me hoe nauwkeurig Vanja's liedje zijn lot had voorspeld.

*Hier in deze stille dalen
zingt een nachtegaal een lied.*

Maar waar is de nachtegaal? Ik keek om me heen en hoopte dat er een zou zijn. Op de tak van een jonge populier zag ik een vogel. Ik wist helemaal niet zeker of het een nachtegaal was, waarschijnlijk niet, maar ik deed net alsof het er wel een was. Het vogeltje hipte van tak naar tak, bleef eindelijk zitten en kwetterde, maar ik deed net alsof het floot. Hoe had Vanja het kunnen weten?

De volgende dag vertrok Ivan. Hij had de kostbare jas van de collaborateur aan. Eronder was zijn geweer verborgen.

Hij stak zijn hand naar me uit. 'Ik kom afscheid nemen, Kubus.'

'Tot ziens,' antwoordde ik en ik volgde zijn gedaante tot hij was verdwenen.

Het land lag er verlaten bij. Er stond een koele bries. Mijn vrienden waren voorgoed verdwenen, hun liederen waren verdwenen, hun verhalen en ook de belofte om mijn vader te zoeken. Alleen Vanja's lied was gebleven.

*Hier in deze stille dalen
zingt een nachtegaal een lied;
ik ben een vreemde in dit land
en vrienden heb ik niet.*

Jankele is bijna tien jaar. Op een dag komt hij thuis en is iedereen verdwenen.

Dit is het aangrijpende en waargebeurde verhaal van een Pools-Joodse jongen die aan de Holocaust weet te ontsnappen. Bijna tien is hij, als hij op een dag thuiskomt en ontdekt dat zijn familie door de Duitsers is weggevoerd. Dan begint een leven van verstoppjen, rondtrekken en liegen. Om te overleven vergeet hij zijn naam, zijn taal en zijn godsdienst en neemt hij een telkens wisselende identiteit aan.

Hij zwerft door Polen, duikt onder op boerderijen, sluit vriendschap met gedeserteerde Russische soldaten en dwaalt door de bossen. Hij lijdt honger en dorst. Hij wringt zich in allerlei bochten om te verbergen dat hij Joods is.

Dit boek was bij verschijnen direct een klassieker. *Publishers Weekly* vergeleek het met het dagboek van Anne Frank.

Jack Kuper (1932) ontvluchtte Polen en emigreerde op zijn vijftiende naar Canada. Hij is acteur geweest, graficus, toneelschrijver, artistiek leider, schrijver en filmmaker. Kuper woont in Toronto met zijn vrouw. Ze hebben vier kinderen en dertien kleinkinderen. Kuper geeft regelmatig lezingen over zijn leven tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Uitgeverij Omniboek

NUR 402/689

ISBN 978-94-0190-994-5

9 789401 909945

www.omniboek.nl